

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
Facultatea de Sociologie și Asistență Socială,
Doctorat în Sociologie

**Fezabilitatea introducerii votului pe internet în România.
Studiu de caz: Cluj-Napoca**

- REZUMAT TEZĂ DE DOCTORAT -

Coordonator științific: **Prof. Univ. Dr. Traian Rotariu**
Doctorand: **Ioana Iancu (Mureșan)**

Cluj-Napoca,
2010

Cuvinte cheie: participare electorală, internet, e-democrație, votul pe internet

CUPRINS

LISTA DE TABELE

LISTA DE FIGURI

INTRODUCERE

PARTEA I – CADRUL TEORETIC

CAPITOLUL I - Votul și participarea electorală

I.1 Participarea politică

I.2 Factorii care influențează participarea la vot

I.2.1 Factorii macro care influențează participarea electorală

I.2.2 Factorii micro care influențează participarea electorală

I.3 Tipologia alegătorului

CAPITOLUL II - Internetul. Beneficii și provocări

II.1 Istoria internetului

II.2 Beneficiile internetului

II.3 Provocările internetului

II.4 Situația consumului de internet din România

CAPITOLUL III - Internetul ca instrument politic

III.1 Internetul ca instrument de promovare politică

III.1.1 Blogurile politicianilor

III.1.2 E-guvernare și e-democrație

III.2 Internetul ca instrument de vot

III.2.1 Caracteristicile unui sistem de vot electronic

III.2.2 Experiențe ale votului pe internet

III.2.3 Argumente pro și contra votului pe internet

III.3 Impactul potențial al votului pe internet și profilul alegătorului online

PARTEA a II-a – VOTUL PE INTERNET. O INCURSIUNE EMPIRICĂ

Designul cercetării

CAPITOLUL IV - Votul pe internet în presa scrisă din România

IV.1 Ziarul Cotidianul

IV.2 Ziarul Adevărul

IV.3 Ziarul Jurnalul Național

IV.4 Ziarul Evenimentul Zilei

IV.5 O concluzie generală a analizei presei scrise din România în ceea ce privește subiectul votului electronic

CAPITOLUL V - Votul pe internet în percepția specialiștilor

V.1 Votul pe internet în percepția specialiștilor IT

V.2 Votul pe internet în percepția reprezentanților Administrației Publice locale

V.3 Votul pe internet în percepția unui specialist practician

V.4 O concluzie comparată a percepțiilor specialiștilor asupra votului pe internet

CAPITOLUL VI - Votul pe internet în percepția opiniei publice clujene

VI.1 Designul cercetării pentru sondajul de opinie

VI.1.1 Construcția eșantionului

VI.1.2 Construcția chestionarului și definirea variabilelor

VI.2 Prezentarea rezultatelor

VI.2.1 Profilul socio-demografic și economic al respondenților

VI.2.2 Nivelul de satisfacție a vieții

VI.2.3 Interesul față de aspectele politice

VI.2.4 Gradul de cunoaștere și utilizare a calculatorului și internetului

VI.2.5 Percepția asupra votului pe internet

VI.3 Analiza relațiilor dintre variabile

VI.3.1 Asocieri între variabilele pe baza cărora s-a selectat eșantionul și restul variabilelor

- VI.3.1.1 Asemănări și diferențe între percepțiile femeilor și cele ale bărbaților
- VI.3.1.2 Asemănări și diferențe în funcție de vârsta respondenților
- VI.3.1.3 Asemănări și diferențe în funcție de nivelul de educație a respondenților
- VI.3.1.4 Asemănări și diferențe în funcție de gen, vârstă, nivelul de educație a respondenților și variabilele specifice votului pe internet
- VI.3.2 Asocieri între variabilele care măsoară deschiderea pentru votul pe internet
- VI.4 Concluzii ale analizei statistice

CONCLUZII

Limite ale lucrării și perspective de cercetare

Bibliografie

Anexe

- Anexa nr.1 – Numărul utilizatorilor de internet din Europa
- Anexa nr. 2 – Întrebări ghid de interviu cu specialiștii în comunicații și IT
- Anexa nr. 3 – Întrebări ghid de interviu cu reprezentanți ai Administrației Publice locale
- Anexa nr. 4 - Conținutul eșantionului pentru sondajul de opinie, în funcție de gen, vârstă și nivelul de educație
- Anexa nr. 5 - Chestionar aplicat locuitorilor municipiului Cluj-Napoca

INTRODUCERE

O mare parte a literaturii de specialitate arată faptul că media ratei participării electorale la nivel global, incluzând democrațiile cu vot obligatoriu, este de aproximativ 64% (International Institute for Democracy and Electoral Assistance). Astfel, se poate menționa faptul că, cu toate că se bazează pe valori legate de participare, democrațiile prezintă riscul de a se confrunța cu un nivel redus de reprezentare.

Cercetarea de față pornește de la o dezbatere delimitată de două seturi de literatură care, la un anumit nivel, se află în contradicție. Pe de o parte, literatura de specialitate susține faptul că, cu toate că doar într-un procent relativ mic, votul electronic produce creșterea nivelului de participare electorală (Berinsky *et al.* 2001, 194). Pe de alta parte, scepticii susțin că internetul în general poate crea inegalități între cei care știu și își permit să utilizeze tehnologia și cei care nu au cunoștințele și resursele necesare pentru a-și procura această tehnologie (DiMaggio *et al.* 2001). În aceste context apare conceptul de diviziune digitală (*digital divide*), concept care va fi pe larg discutat și utilizat în cadrul cercetării. Astfel că, în timp ce votul pe internet poate crește rata participării electorale în ceea ce privește anumite grupuri sociale (spre exemplu, indivizii tineri, indivizii cu nivel financiar sau educațional ridicat), el ar putea fi un factor explicativ al nivelului de absentism în rândul altor grupuri (spre exemplu, indivizii în vârstă, care nu știu să utilizeze tehnologia, indivizii mai puțin privilegiați din punct de vedere financiar). Astfel, este de așteptat ca tehnologizarea mecanismului de vot să crească numărul tinerilor la urne și astfel să schimbe reprezentativitatea clasei politice.

Votul electronic (*e-voting*) se referă la utilizarea de instrumente electronice în vederea exercitării actului de a vota. Mai explicit, votul electronic poate însemna atât utilizarea de mașini de vot neconectate la internet și care sunt plasate în cadrul secțiilor de vot, cât și utilizarea internetului ca mecanism de transmitere a votului. În primul dintre cazuri, mașinile electronice pot fi atât sub formă de „*touch screen*”, adică mașini la care prin atingerea ecranului este selectată preferința alegătorului, cât și sub formă de dispozitive care doar scanează buletinul de vot înregistrând astfel votul. În cele mai multe dintre cazuri însă, votul electronic este perceput ca fiind același lucru cu votul utilizând internetul (Administration and Cost of Elections).

Votul pe internet este definit de literatura de specialitate ca un sistem electronic care se bazează pe transmiterea online a buletinului de vot (Oostveen și Besselaar 2004, 2). Acest lucru implică faptul că buletinul de vot este reprezentat în format electronic, iar mediul de comunicare

este internetul (Rolf Oppliger *et al.* 2008, 223). Conform experiențelor bazate pe utilizarea votului pe internet, există trei opțiuni de vot care implică internetul, din punctul de vedere al locației din care se votează: opțiunea utilizării internetului în cadrul secțiilor de vot (*poll site Internet*), astfel electoratul putând vota pe internet de la orice secție de vot; opțiunea așa numitelor chioșcuri (*kiosk voting*) plasate în zone foarte accesibile (spre exemplu librării, magazine alimentare, gări); și opțiunea votului de la orice calculator conectat la internet (*remote Internet voting*), opțiune care nu constrânge alegătorul din punct de vedere geografic (Oostveen și Besselaar 2004, 3).

Cercetarea de față tratează în mod exclusiv votul pe internet, mai specific, votul pe internet la distanță (*remote Internet voting*). Important de precizat este faptul că întreaga analiză este construită având în vedere faptul că, în perspectiva introducerii votului pe internet, acesta va fi utilizat, cel puțin pe termen mediu, în paralel cu votul clasic pe hârtie. În acest context, această lucrare de cercetare are ca punct de plecare două întrebări de cercetare generale: În ce măsură introducerea votului pe internet, în paralel cu votul clasic pe hârtie, este o măsură fezabilă în contextul României în general și în contextul municipiului Cluj-Napoca în particular? și În ce măsură votul pe internet poate duce la o creștere a ratei participării electorale?

Pe de o parte, fiind un mecanism nou de vot, votul pe internet prezintă riscul apariției reticenței, în special în rândul grupurilor sociale pentru care tehnologia reprezintă o dimensiune intangibilă și incomprehensivă a vieții. Pe de altă parte, votul pe internet poate constitui atât un element de atracție și curiozitate, cât și un element de facilitare a actului de vot în sine.

Mai mult decât atât, rata participării electorale în România, așa cum poate fi observat în tabelul de mai jos, se află într-o descreștere continuă atât în cazul alegerilor prezidențiale, cât și a celor parlamentare. Important de precizat în acest context este faptul că, până în 2008, alegerile Parlamentare și cele Prezidențiale se desfășurau concomitent, ceea ce nu constituie o garanție a faptului că cetățenii și-au exprimat opțiunea de vot atât pentru Parlament cât și pentru Președinte.

Tabelul nr. 1 – Rata participării la vot în alegerile prezidențiale și parlamentare în România

Anul alegerilor	Alegeri Prezidențiale (%)	Alegeri Parlamentare (%)
1990	86	86
1992	76,3	76,3
1996	75,9	76,0
2000	56,6	65,3
2004	54,8	58,5
2008	-	39,3
2009	53,52	-

Sursă: International Institute for Democracy and Electoral Assistance și Election Results Archive

Pe baza întrebărilor generale menționate mai sus, lucrarea face apel la trei seturi de întrebări de cercetare mai specifice. Cele trei seturi de întrebări fac referire la modul în care votul electronic este transpus în mass-media, la opinia specialiștilor în ceea ce privește votul pe internet și la modul în care cetățenii municipiului Cluj-Napoca percep votul pe internet.

1. În ce măsură este prezent subiectul votului pe internet în presa scrisă din România?

- a. Care sunt contextele în care se aduce în discuție subiectul votului pe internet?
- b. În ce măsură o posibilă introducere a votului pe internet este legată în special de nevoile diasporei?

2. Care este părerea specialiștilor IT și a reprezentanților administrației publice locale în ceea ce privește fezabilitatea introducerii votului pe internet în municipiul Cluj-Napoca?

- a. Există diferențe între opiniile acestor două grupuri în raport cu fezabilitatea utilizării votului pe internet?
- b. Care sunt principalele motive pentru care specialiștii consideră că votul pe internet este o soluție viabilă pentru îmbunătățirea actului electoral?
- c. În ce mod diferă opinia unui specialist practician observator de alegeri de opinia specialiștilor IT și de cea a reprezentanților Administrației Publice locale?

3. Care este profilul potențial al alegătorului care preferă votul pe internet?

- a. În ce măsură cetățenii orașului Cluj-Napoca percep introducerea votului pe internet ca o oportunitate fezabilă și eficientă?

- b. În ce măsură introducerea votului pe internet poate să crească rata participării electorale la nivel local?
- c. Care sunt principalele motive pentru care indivizii ar utiliza un astfel de sistem de vot?

Lucrarea se focalizează ca studiu de caz pe municipiul Cluj-Napoca. Motivele principale pentru selectarea acestui caz sunt multiple. În primul rând, Clujul înregistrează o evoluție permanentă în ceea ce privește piața economică, evoluție tradusă în special prin încetățenirea sau obișnuirea indivizilor cu un grad ridicat de dezvoltare regională. În acest sens, Cluj-Napoca poate constitui, spre deosebire de alte municipii, un spațiu în care nevoia de dezvoltare devine o valoare a majorității cetățenilor. În al doilea rând, fiind un centru universitar, cu un număr mare de studenți, orașul Cluj-Napoca are o populație mai puțin îmbătrânită decât alte orașe din țară, creându-se astfel un echilibru sau o medie de vârstă favorabilă dezvoltării tehnologice a vieții cotidiene. Nu în ultimul rând, selectarea acestui oraș constituie un efect al interesului personal pentru acest caz.

Din punct de vedere al metodelor de culegere a datelor utilizate, se va încerca o combinare a metodelor calitative cu cele cantitative. În mod specific, designul de cercetare cuprinde o analiză de conținut, un set de interviuri semi-structurate și un sondaj de opinie. Motivul principal al acestei combinații de metode este acela de a surprinde atât validitatea și generalitatea cercetării cât și autenticitatea și credibilitatea ei. În timp ce rolul anchetei este acela de a oferi niște explicații la nivelul mentalului colectiv cu scopul de a înțelege de ce unii subiecți preferă votul prin internet iar alții nu, analiza de conținut și interviul semi-structurat ridică atât problema existenței dezbaterii pe tema votului electronic cât și problema fezabilității introducerii votului prin internet.

Utilizând atât o analiză de conținut pe presa scrisă la nivel național, un set de interviuri semi-structurate cu specialiștii, cât și un sondaj de opinie la nivelul municipiului Cluj-Napoca, se încearcă crearea unei imagini complexe asupra contextului de introducere a votului pe internet. Astfel, în primul rând, se încearcă evidențierea unei game variate de opinii care poate ajuta la analiza fezabilității introducerii votului pe internet. În al doilea rând, analiza încearcă să explice o anumită opțiune în ceea ce privește mecanismul de vot și efectele acestei opțiuni asupra rezultatului votului – din punct de vedere al modificării electoratului și creșterii numărului de votanți.

Lucrarea de față este structurată pe două mari părți. Prima parte reprezintă o incursiune în literatura de specialitate, principalele teme dezbătute fiind *votul* în general, cu factorii care influențează participarea electorală și cu tipologia alegătorului, *internetul* cu beneficiile și provocările aferente și, nu în ultimul rând, *internetul ca instrument politic și electoral*. Cea de a doua parte a lucrării reprezintă cadrul metodologic, cadrul în care se va încerca, în mod empiric, trasarea unor concluzii în ceea ce privește posibilitatea introducerii votului pe internet în Cluj-Napoca și efectele acesteia atât pe baza opiniei specialiștilor cât și pe baza opiniei cetățenilor.

PARTEA I – CADRUL TEORETIC

Această parte a lucrării își propune să realizeze un cadru teoretic menit să introducă în discuție principalele concepte ale cercetării: participarea electorală și internetul ca instrument politic. De asemenea, prin prisma evidențierii cercetărilor în domeniu deja realizate, studiul de față își propune conectarea conceptelor mai sus menționate și introducerea lor în sintagma „votul pe internet”. Scopul acestei ilustrări teoretice este atât acela de familiarizare cu limbajul utilizat cât și de conștientizare a nivelului la care a ajuns cercetarea, la nivel internațional, în ceea ce privește utilizarea internetului ca instrument politic.

CAPITOLUL I – Votul și participarea electorală

Primul capitol face o scurtă incursiune în ceea ce înseamnă votul și participarea electorală. Mai exact, plecând de la definirea conceptului de participare politică, accentul este pus pe factorii care influențează participarea la vot. Astfel, literatura clasifică factorii care pot influența rata participării electorale în general, pe două niveluri: nivelul macro și nivelul micro.

Nivelul macro se referă la acei factori care țin de modul în care sistemul este creat, organizat și modelat. Dalton oferă un set de factori externi care pot favoriza creșterea sau descreșterea ratei participării electorale, aceștia fiind sistemul electoral, sistemul de partide și sistemul politic general (Dalton 1996). Astfel, în timp ce ultimele două categorii se referă la intensitatea clivajelor, intensitatea competiției dintre partide, stimulentele structurale de a influența tendința indivizilor de a participa la viața electorală (Dalton 1996), prima categorie de factori, regulile electorale, poate determina un individ să voteze. În ceea ce privește modul de

organizare a alegerilor, acesta este perceput de către Rallings, Thrasher și Borisjuk ca o posibilă soluție pentru absenteismul politic. Din punctul lor de vedere, inclusiv factorii sezonieri pot constitui un motiv suficient pentru ca cineva să nu se prezinte la vot. În diferite perioade ale anului, costul votului este perceput în mod diferit (Rallings, Thrasher și Borisjuk 2003, 67). În aceeași ordine de idei, trebuie ținut cont și de oboseala survenită în urma repetatelor scrutinuri, în special în cazul Statelor Unite, dar nu numai. Cu cât timpul scurs între două alegeri este mai mare, cu atât este mai mare rata participării la vot (Rallings, Thrasher și Borisjuk 2003, 77). De asemenea, dacă ziua alegerilor este programată la sfârșitul săptămânii, când indivizii au mai mult timp liber, sau dacă distribuția indivizilor pentru secțiile de votare se bazează pe distanța minimă pe care aceștia trebuie să o parcurgă pentru a vota, este mai probabil ca mai mulți indivizi să considere actul votului mai puțin costisitor. De altfel, literatura de specialitate atestă faptul că proporția celor care ar absenta de la vot ar fi mai mică dacă cetățenii nu ar fi constrânși să parcurgă anumite distanțe până la secția de vot într-o zi anume (Alvarez și Nagler 2001, 1126).

Nivelul micro conține acei factori care caracterizează un individ și care îl determină pe acesta să realizează o anumită acțiune. La acest nivel, pot fi luate în considerare caracteristicile personale ale indivizilor din perspectiva socio-demografică și economică, a efectelor de grup, a aspectelor politice și a celor tehnice. Din perspectiva socio-demografică, Teixeira consideră că participarea la vot poate fi influențată de următorii factori: factori socio-economici (educație, ocupație, venit), caracteristici demografice (vârstă, statut marital, mobilitate rezidențială, rasă, regiune, gen) și elemente sociopolitice (partizanat, interes pentru politică, eficacitate politică) (Bădescu 2001, 258). În ceea ce privește perspectiva efectelor de grup, într-o lucrare comună, Brady, Verba și Schlozman consideră că, pe lângă resursele de timp, bani și calități civice, ar trebui pus accentul pe activitățile din trecut și pe potențialul participativ, pe probabilitatea de a răspunde pozitiv solicitării de participare venite din partea altcuiva. Ei consideră că există o relație de paralelism între procesul prin care cineva este chemat la vot și cel prin care individul participă din proprie inițiativă. Concluzia lor este că procesul de recrutare a posibililor votanți tinde să crească stratificarea participării (Brady, Verba și Schlozman 1999, 153-168). De asemenea, aspectele politice sunt extrem de importante în discuția despre influențarea participării electorale. Astfel, literatura ia în considerare factorii atitudinali, precum afiliația politică, eficacitatea politică și interesul pentru politică (Tolbert, McNeal 2003, 175). În aceeași ordine de idei, Campbell pune accentul pe sentimentul de datorie civică, identificare și implicare partinică, factori care sunt legați de modul în care rata participării electorale fluctuează (Cassel și Hill 1981,

182). O ultimă categorie de variabile care poate fi controlată în ceea ce privește relația votului pe internet cu rata participării electorale se referă la componenta tehnologică a cercetării. Reforma electorală este văzută ca o potențială formă de creștere a ratei participării electorale și de eliminare a diferențelor socio-economice din punct de vedere al votului (Berinsky 2005, 473). Cu toate acestea, o parte a literaturii susține faptul că dacă tehnologia în general, și votul pe internet în particular, au capacitatea de a crește rata participării electorale în rândul anumitor grupuri sociale, acest lucru nu înseamnă că va crește participarea electorală în ansamblul său (Kenski 2005, 296). În aceeași ordine de idei, se poate afirma faptul că există cel puțin două grupuri de indivizi care vor fi lăsați deoparte în procesul de utilizare a votului pe internet. Este vorba despre comunitățile care nu au acces la tehnologie și indivizii care nu au acces la internet (Dictson și Ray 2000, 14).

În concluzie, fie ca este vorba despre factori care țin strict de sistemul politic, fie că este vorba despre factori care sunt proprii indivizilor luați separați, decizia de participare la vot este o decizie complexă. Mai mult decât atât, această decizie pare să depindă în mod excepțional de modul în care individul percepe mediul în care trăiește și de nivelul de resurse și cunoștințe de care dispune.

CAPITOLUL II – Internetul. Beneficii și provocări

Cel de al doilea capitol se axează pe noțiunea de internet și pe beneficiile și provocările specifice acestei tehnologii. Astfel, acest capitol își propune să realizeze o incursiune în principalele caracteristici ale internetului. Născut ca un instrument de comunicare științifică între universități, internetul, cu toate funcțiile sale devine o resursa imensă de informație. Mai mult decât atât, mediul online oferă posibilitatea infinită a comunicării atât orizontale, între indivizi cu același statut, cât și verticală, între indivizi caracterizați de ierarhii diferite. Considerând că cercetările referitoare la internet pun accentul pe cel puțin cinci direcții de analiză (inegalitate – *digital divide*, comunitate și capital social, participare politică, organizații și instituții economice și participare și diversitate culturală), acest nou tip de media vine mai degrabă să completeze mijloacele tradiționale de comunicare decât să le înlocuiască (DiMaggio, Hargittai, Neuman și Robinson 2001).

Literatura de specialitate a grupat beneficiile internetului în trei categorii: politice, economice și sociale. În ceea ce privește perspectiva politică, plecând de la realitatea că rata

participări la vot cât și nivelul de implicare civică a cetățenilor se află în regres, internetul deține mecanisme puțin costisitoare prin care poate facilita contactul atât între indivizi, cât și contactul între indivizi și organismele guvernamentale, crescând astfel rata implicării civice (Litan 2001). În contextul unor democrații în care interesul pentru politică scade și în care costul votului este considerat mult prea mare, internetul vine să ajusteze această problemă propunând o eficientizare a acestui act. Astfel, poate unul dintre cele mai importante beneficii ale internetului, din perspectiva politică, este posibilitatea de exprimare a votului online (Litan 2001). Beneficiile economice ale internetului vin să le completeze pe cele politice. Specialiștii consideră că dezvoltarea tehnologică determină creșterea rapidă a productivității (Litan 2001). Mai mult decât atât, internetul facilitează modul în care tranzacțiile au loc, acestea putând fi astfel realizate online, costul în sine al tranzacției fiind mult redus. Beneficiile economice ale internetului nu țin însă doar de aspectele financiare, ci și de cele temporale sau ecologice. Astfel, o tranzacție online, fie că este vorba de un schimb de informații sau despre un schimb de bani sau produse, se poate realiza în timp real. De asemenea, din punct de vedere ecologic, se elimină necesitatea utilizării documentelor în format clasic (spre exemplu, hârtia). Ultimul set de beneficii ale internetului sunt beneficiile sociale. Astfel, internetul poate fi privit ca o formă nouă de socializare, de creare de comunități. Întâlnirile, în special între prieteni dar nu numai, nu mai au loc doar fizic, ci și virtual prin intermediul forumurilor, rețelelor sociale etc. Așa numitele „întâlniri ale orașului electronic” pot inspira mai departe modul în care alegerile electorale au loc, în special prin facilitarea intrării cetățeanului în sfera publică (Litan 2001).

Plecând de la perspectiva în care internetul este privit ca un bun absolut firesc și indispensabil, este necesară, în același timp, evidențierea provocărilor la care este supusă societatea în acest context. Gradul în care o comunitate adoptă ceva inovativ depinde, în primul rând, de nivelul de compatibilitate (valorile existente, experiențele trecute, nevoile existente ale candidaților în special legate de adoptarea noilor forme de mediatizare – talk show-uri – prin intermediul cărora gradul de control al mesajelor crește) și de avantajele relative pe care tehnologia le aduce (Rogers (1995) în D’Alessio 2000). Este de la sine înțeles faptul că, așa cum orice nouă tehnologie presupune noi provocări, și internetul aduce cu sine preocupări sau ridică o sumă de probleme care necesită a fi soluționate. Una dintre cele mai accentuate probleme cu care se confruntă utilizatorii de internet este intimitatea sau, mai degrabă, lipsa ei (Litan 2001). Pe lângă problema intimității, inegalitatea este o altă problemă pe care dezvoltarea tehnologică o aruncă în dezbatere. Inegalitatea, în accepțiunea digitală, poartă numele de diviziune digitală

(*digital divide*). Prin acest concept se înțelege accesul inegal la internet, inegalitatea din punct de vedere al cunoștințelor în domeniu, al calității conexiunii sau al abilității de a evalua calitatea informației (DiMaggio, Hargittai, Neuman și Robinson 2001). Pe lângă îngrijorările legate de faptul că internetul, ca sursă infinită de informație și de distribuție a acesteia, poate duce la diminuarea atenției în ceea ce privește un anumit subiect, preocupările în domeniu mai sunt legate și de faptul că internetul poate eroda capitalul social prin oferirea posibilității consumatorului de a se retrage într-o lume artificială și de a atenua relațiile interumane (DiMaggio, Hargittai, Neuman și Robinson 2001).

Concluzionând, se poate afirma faptul că internetul, la fel ca în cazul oricărei evoluții tehnologice, poate fi perceput cu scepticism. Astfel, acest mediu online devine un mediu ostil deoarece accentuează inegalitățile dintre cei care știu și au și cei care nu știu și nu au cunoștințele și resursele necesare. De asemenea, internetul creează lumi virtuale care obligă individul să se sustragă vieții cotidiene și să aibă tot mai puțin contact cu ea. Cu toate acestea, modul în care internetul este utilizat depinde de modul în care indivizii înțeleg acest mediu și de necesitățile pe care acesta le poate satisface.

CAPITOLUL III – Internetul ca instrument politic

Cel de al treilea capitol se focalizează pe subiectul internetului ca instrument politic. Tratarea internetului ca un instrument politic poate fi privită din cel puțin două puncte de vedere. În primul rând, internetul poate reprezenta un instrument al oamenilor politici, un instrument atât de campanie cât și de post-campanie. În al doilea rând, internetul poate reprezenta un instrument de vot, deci un instrument al alegătorilor. În încercarea de a evidenția importanța dezvoltării tehnologice și a utilizării acesteia, această parte a lucrării tratează internetul din ambele puncte de vedere enunțate mai sus.

Democrația presupune un dublu proces de comunicare: atât dinspre guvernanți spre cetățeni cât și dinspre cetățeni spre guvernanți. Astfel, în condițiile dezvoltării comunicării online, apare conceptul de *e-guvernământ*, sau „*e-government*”. Acest concept este un concept umbrelă care presupune utilizarea tuturor aplicațiilor tehnologiei informației și comunicațiilor, sau, așa cum este definit de către Națiunile Unite, presupune „utilizarea internetului pentru transmiterea de informații și servicii către cetățeni” (Torres, Pina și Acerete 2006, 277). Un alt termen înglobat comunicării cu mijloace moderne este *e-democrația* sau democrația digitalizată. Dacă atunci când

se vorbește de e-guvernare se accentuează ideea că informațiile și serviciile dinspre cei care guvernează sunt transmise online, în contextul e-democrației se face referire la procesul invers, prin care cetățeanul poate să răspundă informațiilor oferite folosind internetul. Astfel, se poate spune faptul că e-democrația se referă la un set de activități care cresc gradul de implicare a cetățenilor în procesul democratic de guvernare (Torres, Pina și Acerete 2006, 287).

Privind internetul ca un instrument de vot, lucrarea evidențiază cele mai relevante exemple de state care au utilizat, utilizează sau experimentează votul pe internet. Plecând de la această incursiune, accentul este pus pe principalele argumente și contraargumente ale acestui mecanism de vot. Având în centrul atenției exemplul Estoniei, prima țară în care votul pe internet a fost utilizat la nivel național pentru alegerile parlamentare, se poate spune că, chiar dacă votul pe internet nu este deocamdată o opțiune în sistemul electoral românesc, Autoritatea Electorală Permanentă a luat în considerare, în activitatea sa, acest aspect, inițind în 2005 un proiect de cercetare menit să analizeze introducerea votului pe internet în România (Autoritatea Electorală Permanentă, 1-2). Astfel, există cel puțin două aspecte care merită a fi subliniate. În primul rând, votul pe internet a intrat pe agenda politică, administrativă și electorală a multor state, unele dintre ele efectuând deja teste pilot sau chiar utilizând acest tip de vot la scară largă. În al doilea rând, chiar dacă România nu are ca preocupare principală introducerea votului pe internet în viitorul apropiat, există preocupări pertinente în acest sens. De asemenea, utilizarea votului online este o certitudine. Fiecare țară a dezvoltat propriul sistem de vot pe internet, fie inventând mecanisme noi, fie inspirându-se din practica altor state. Ambele situații au dovedit faptul că acest tip de vot, în măsura în care îndeplinește cerințele de securitate și intimitate, poate fi perfecționat în special în contextul în care internetul devine un exponent al vieții cotidiene.

Plecând de la beneficiile și provocările internetului în general, această parte a lucrării se mai ocupă și de analiza avantajelor și dezavantajelor votului pe internet. Ca orice sistem de vot care poate avea consecințe semnificative în termeni de participare la vot și reprezentativitate, votul pe internet își are atât susținătorii cât și criticii săi. Dacă pe de o parte, votul pe internet, datorită avantajelor sale în ceea ce privește costurile votului reprezintă o pledoarie în favoarea utilizării acestui nou mecanism de vot, pe de altă parte, având în vedere baza sa tehnică, votul pe internet declanșează scepticismul specialiștilor în tehnologie în ceea ce privește capacitatea mediului online de a mobiliza electorat suplimentar. Dintre cele mai importante aspecte pozitive cu care este asociat votul pe internet în cadrul literaturii de specialitate se remarcă următoarele: scade costul non-material al votului pentru anumite persoane (persoane cu dizabilități, indivizii

aflați în afara granițelor țării etc.) în sensul în care nu mai este nevoie de deplasarea până la secția de vot; se poate vota din orice locație în care există conexiune la internet, durata desfășurării alegerilor este mai mare și se elimină dependența de o anumită secție de vot; pe termen lung, scade costul financiar al organizării alegerilor; poate crește rata participării electorale; oferă posibilitatea unei mai bune informări asupra candidaților tocmai utilizând mediul online; este o evoluție firească a tehnologiei; voturile se transmit în timp real și rezultatele alegerilor se comunică imediat după închiderea urnelor electronice.

Ca și aspecte negative cu care poate fi asociat votul pe internet, cele mai importante pe care literatura pune accentul sunt următoarele: implică costuri financiare ridicate, în special pe termen scurt și mediu (achiziționarea tehnologiei necesare, crearea soft-urilor specifice, realizarea de materiale promoționale și informative etc.); poate degenera și mai mult nivelul de încredere politică în cazul unui eșec; crește rata participării electorale doar parțial și mobilizează mai degrabă indivizii care oricum votează; produce inegalități atât din punct de vedere al accesului (doar o parte dintre alegători au acces la internet și știu să îl utilizeze), cât și din punct de vedere al nivelului de informare și de înțelegere (doar o parte dintre alegători vor înțelege instrucțiunile specifice votului online); implică un grad foarte mare de noutate în special pentru cei care nu au cunoștințe și acces la tehnologie; se dereglează procesul ordonat al alegerilor și se diminuează sentimentul de tradiție a actului electoral; implică probleme legate de siguranța și securitatea votului, de secretul, anonimatul și intimitatea acestuia, de certitudinea că votul a fost trimis și numărat, de posibile fraude sau viruși intrați în sistem; implică o dependență permanentă de specialiști și nu poate fi supravegheat în aceeași măsură ca votul clasic pe hârtie.

În acest context, există un număr mare de cercetări care se ocupă de analiza impactului pe care votul pe internet îl are. Pe baza unor cercetări desfășurate în Statele Unite, în statele Michigan și Arizona, se ajunge la concluzia că introducerea metodelor de vot alternativ (votul prin corespondență, votul mai devreme etc.) în general și a votului pe internet în special încurajează votul celor care oricum sunt probabili să voteze doar că nu le este la îndemână să se deplaseze până la secția de vot (Prevost 2008, 63-64). Dintre variabilele de control utilizate (gen, vârstă, educație, venit, identificare partinică, ideologie, acces la internet), educația, accesul la internet și venitul sunt variabile puternic și pozitiv asociate cu evaluarea votului pe internet (Kenski 2005, 294). În timp ce cele mai importante argumente date de către susținători în vederea utilizării votului pe internet sunt faptul că acesta este convenabil și că are capacitatea de a crește rata participării, cele mai frecvente contraargumente sunt lipsa securității și posibilitatea

de fraudă. Astfel, principala preocupare a alegătorilor s-a dovedit a fi securitatea sistemului și posibilitatea de fraudă (Kenski 2005, 294). De asemenea, alegerile din anul 2000 au confirmat faptul că posibilitatea de a vota și pe internet, a contribuit la creșterea participării politice, iar speculația este că rata participării ar fi fost și mai mare dacă problemele tehnice erau rezolvate (Solop 2001, 292).

O cercetare recentă este realizată în Estonia, cu ocazia alegerilor parlamentare din 2007, primul scrutin la care posibilitatea votului prin internet a fost la nivel național, 5,4% dintre votanți exercitând-o (Trechsel 2007, 3). Majoritatea celor care au ales să voteze pe internet au votat din propriile reședințe sau de la locul de muncă, puțini fiind cei care au votat pe internet din alte locuri, cum ar fi internet cafe-urile. Mai mult decât atât, așa cum era de așteptat, votanții tineri și, în general, bărbații au fost cei care au utilizat internetul ca instrument de vot, în cea mai mare măsură (Trechsel 2007, 4). Una dintre cele mai interesante concluzii ale cercetării din Estonia este aceea că unu din zece respondenți, chiar dacă nu reprezintă un rezultat semnificativ (rata participării în lipsa posibilității votului pe internet fiind cu doar 0.5% mai mică), au afirmat faptul că ar fi fost foarte probabil să nu voteze dacă nu exista votul pe internet (Trechsel 2007, 4-5).

Un alt studiu similar, care investighează opinia utilizatorilor (riscurile și oportunitățile) despre votul pe internet, este realizată în mai multe state: Finlanda, Franța, Italia și Marea Britanie (Oostveen și Van der Besselaar 2004, 2). Participanții la interviul de grup au fost de părere că votul pe internet are capacitatea de a crește participarea electorală doar temporar, până în momentul dispariției curiozității, chiar și în cazul tinerilor, care sunt mult mai probabili să utilizeze internetul. Mai mult decât atât, votul pe internet este văzut ca un instrument de îmbunătățire a democrației locale, dar doar în condițiile în care acesta este relaționat cu o cultură politică participativă, cu un nivel de informare ridicat și cu un proces deliberativ continuu (Oostveen și Van der Besselaar 2004, 6-13).

Plecând de la această incursiune empirică în cercetările deja realizate în domeniul votului pe internet, se poate concluziona faptul că, deși, în ansamblu, rezultatele cercetărilor sunt similare, ele diferă în anumite aspecte în funcție de caracteristicile contextului analizat și de metodele utilizate.

PARTEA a II-a – VOTUL PE INTERNET.

O INCURSIUNE EMPIRICĂ

Această parte a lucrării tratează, din punct de vedere empiric, fezabilitatea introducerii votului pe internet în România, pe baza studiului de caz realizat în Cluj-Napoca. Incursiunea metodologică începe printr-o analiză de conținut pentru evidențierea măsurii în care subiectul votului pe internet este vizibil în presa scrisă din România și a modului în care această temă este prezentată opiniei publice. Cercetarea este particularizată mai apoi la cazul municipiului Cluj-Napoca. Interviu semi-structurat este utilizat în vederea obținerii opiniilor și recomandărilor atât a unor specialiști din domeniul IT cât și a unor reprezentanți vizați ai autorității locale și a unui specialist practician. De asemenea, opinia cetățenilor cu privire la utilizarea în perspectivă a votului pe internet este conturată utilizând sondajul de opinie.

Analiza de conținut are ca scop evidențierea gradului de vizibilitate, respectiv de cunoaștere a problematicii introducerii votului prin internet în România. De asemenea, este importantă reliefaarea măsurii în care această problemă este dezbătută la nivelul opiniei publice. Obiectul acestei analize îl constituie o parte din presa scrisă națională, și anume ziarele cu cel mai mare tiraj, conform Biroului Român de Audit al Tirajelor (BRAT): Cotidianul, Adevărul, Jurnalul Național și Evenimentul Zilei. De asemenea, datorită faptului că analiza presei se focalizează pe formatul online al ziarelor, lucrarea își propune să observe și să analizeze modul în care cetățenii se relaționează și răspund la articolele din presă prin comentarii. Astfel, sunt analizate inclusiv comentariile cititorilor aferente fiecărui articol în parte. Importanța acestei analize provine din nevoia de conștientizare a măsurii în care indivizii citesc articole pe tema votului electronic și se arată interesați, într-un mod sau altul, de acest subiect.

Pentru a avea o perspectivă specializată asupra unei potențiale introduceri a votului pe internet, vor fi realizate *interviuri semi-structurate* cu specialiști din domeniul comunicațiilor și IT și cu reprezentanți ai Administrației Publice locale, care pot fi implicați în procesul de modificare a sistemului de vot. De asemenea, se va aplica un interviu unui specialist practician, importanța acestui interviu fiind dată de faptul că acesta a avut oportunitatea de a observa și coordona alegeri în mai multe state din Europa, America sau Asia. Scopul acestor interviuri este acela de a completa informațiile deținute până în prezent despre votul pe internet cu un set de informații

specializate ale celor care sunt în măsură să ofere argumente pentru sau împotriva introducerii sistemului online de vot. Principalul aspect care va fi discutat în cadrul acestor interviuri este fezabilitatea tehnică a posibilei utilizări a votului pe internet. Mai mult decât atât, se va încerca evidențierea aspectelor pozitive și a celor negative în ceea ce privește capacitatea de gestionare a unui nou sistem de vot.

Sondajul de opinie va fi realizat la nivelul întregului municipiu Cluj-Napoca. Subiecții vor fi aleși pe baza eșantionării pe cote. Motivul alegerii acestui tip de eșantionare nealeator este tocmai acela de a găsi explicațiile din spatele opțiunii sau preferinței pentru un anumit tip de vot, fie el pe internet sau pe hârtie și pentru un anumit tip de alegător. Pentru definirea cotelor, vor fi utilizate următoarele variabile de control cu categoriile aferente: genul, vârsta și nivelul de educație. Cele mai importante probleme care vor fi abordate în cadrul anchetei sunt: percepția importanței actului de a vota, comportamentul de vot, utilizarea calculatorului și a internetului, constientizarea existenței votului prin internet, percepția asupra eficienței utilizării votului prin internet. Motivul pentru care vor fi accentuate aceste aspecte se bazează pe cel puțin două argumente. În primul rând, aceste teme pot indica maniera în care indivizii percep importanța votului în general. În al doilea rând, acestea ilustrează și evaluează fezabilitatea introducerii votului prin internet.

Combinarea metodelor calitative cu cele cantitative este oportună în vederea realizării unei cercetări descriptiv-exploratorii. Mai mult decât atât, este important de subliniat aspectul de complementaritate a metodelor selectate. Dincolo de nevoia de generalizare a datelor, cercetarea își propune să surprindă elemente care țin de profunzimea percepțiilor.

CAPITOLUL IV – Votul pe internet în presa scrisă din România

Presa scrisă din România a început în ultimii ani să abordeze din ce în ce mai pregnant ipoteza introducerii votului pe internet. Acest lucru se datorează în special cetățenilor plecați la muncă în străinătate și care nu au posibilitatea de a ajunge în marile orașe ale statelor respective pentru a-și putea exprima dreptul la vot. Cu toate că, de cele mai multe ori, subiectul votului pe internet apare în contextul votului diasporei, capitolul de față îți propune să analizeze cele mai importante ziare din România pentru a evidenția elementele generale ale acestui subiect care pot fi preluate și transpuse în contextul utilizării votului online inclusiv la nivel național și local. Mai

mult decât atât, este important de subliniat măsura în care votul electronic este menționat în presa scrisă și care sunt elementele adiacente pe care se pune accent.

Conform Biroului Român de Audit al Tirajelor (BRAT), ziarele cu cel mai mare tiraj sunt: Cotidianul, Adevărul, Jurnalul Național și Evenimentul Zilei. Aceste ziare sunt analizate în formatul online, toate articolele care conțin referire la votul electronic fiind luate în considerare, indiferent de anul apariției. Important de precizat este faptul că analiza articolelor este realizată în perioada iunie-iulie 2009, articolele analizate fiind toate cele disponibile online până în acel moment. Articolele sunt prezentate într-o formă succintă în cadrul fiecărui subcapitol, iar ele sunt analizate într-o ordine cronologică. Pentru fiecare dintre articolele analizate sunt luate în considerare și acele comentarii ale cititorilor care au legătură directă cu subiectul discutat. Aceste comentarii pot fi utile în a sublinia modul în care problema complexă a utilizării votului electronic este percepută la nivelul simțului comun.

Chiar dacă în literatura de specialitate se distinge foarte clar specificul votului pe internet, în limbajul comun și în cel jurnalistic se utilizează cu precădere conceptul de „vot electronic”. Acest concept poate face referire atât la votul prin internet cât și la votul în secțiile de vot cu ajutorul mașinilor de vot. Cu toate acestea, este de la sine înțeles faptul că, în contextul autohton, votul electronic se referă în mod exclusiv la votul pe internet, fie ca vot în cadrul secțiilor de votare, fie ca vot de la calculatorul personal al alegătorului.

Întrebarea principală de cercetare este în ce măsură este prezent subiectul votului pe internet în presa scrisă din România? Cele două întrebări secundare ale acestei părți sunt următoarele: Care sunt contextele în care se aduce în discuție subiectul votului pe internet? și În ce măsură o posibilă introducere a votului pe internet este legată în special de nevoile diasporei?

Astfel, analiza de față urmărește cu precădere să observe care sunt subiectele discutate în presa scrisă referitoare la votul electronic și modul în care actorii implicați se raportează la acest nou concept. Principalele aspecte care sunt urmărite în analiză sunt următoarele: poziția pro sau contra votului electronic, existența elementelor tehnice legate de votul electronic, votul electronic pentru diasporă și pentru cetățenii din interiorul țării, gradul de exemplificare a altor state care utilizează acest tip de vot.

Ediția online a ziarului **Cotidianul** conține zece articole referitoare la votul electronic. Aceste articole sunt scrise începând din 2005 până în 2009. Cu excepția unui singur articol, numărul de vizualizări din partea cititorilor, pentru fiecare articol, trece peste 500. Ceea ce este interesant de precizat este faptul că articolul cu numărul cel mai mare de vizualizări (1262) este

cel scris de Cristian Pîrvulescu, vocea societății civile fiind probabil considerată extrem de credibilă. Plecând de la premisa că titlul este cea mai vizibilă parte a unui articol și este cea care atrage atenția asupra unui subiect, este important de precizat că în timp ce conceptul de „internet” apare o singură dată în titlurile articolelor analizate, cele de „vot electronic”, „diasporă” și „click” apar de câte două ori. Însușind aspectele analizate, se poate preciza faptul că votul electronic este dorit de unii și mai puțin dorit de alții. Dacă, pe de o parte, societatea civilă pledează în mod susținut pentru introducerea acestui tip de vot în special pentru românii din afara granițelor țării, clasa politică pare să împiedice deliberat acest lucru. Mai mult decât atât, chiar dacă sunt oferite exemple concrete de state în care funcționează acest tip de vot, unul dintre cele mai discutate fiind cel al Estoniei, nici cititorii nu susțin în mod exclusiv votul electronic. În timp ce unii cred că o reformă electorală este necesară pentru micșorarea costurilor actului de a vota, alții subliniază faptul că o asemenea reformă este inutilă în condițiile în care clasa politică este aceeași. În acest context, se poate observa faptul că discuțiile despre votul electronic cresc în intensitate odată cu derularea cronologică a evenimentelor. Dacă în primii ani votul electronic era doar amintit ca o măsură de modificare a sistemului electoral, ultimele articole dezbăt și aduc nu doar mult mai multe informații despre acest subiect dar și o profunzime mai mare a argumentelor.

Articolele scrise în ziarul **Adevărul** despre votul electronic ocupă atât cea mai mare întindere temporală, cât și cel mai mare spațiu. Scrise pe o perioadă de șase ani, numărul articolelor online care amintesc despre votul electronic este de 26. Temele abordate cu referire la acest subiect sunt legate cu preponderență de votul electronic al militarilor aflați în țările cu conflict armat, utilizarea votului electronic pentru alegerile din interiorul unor partide politice și votul electronic ca un mecanism de îmbunătățire a votului diasporic. În acest context, titlurile articolelor sunt destul de relevante, astfel încât cititorul să poată prinde sensul încă de la început. Astfel, în timp ce nouă dintre titluri conțin conceptul de „vot electronic”, câte două titluri cuprind concepte precum „calculator”, „vot al diasporic” și „vot prin corespondență”, toate acestea fiind relevante pentru tema analizată. La fel ca în cazul celorlalte ziare analizate, problema votului electronic este discutată și la nivel înalt. Însă, cu toate că se repetă în mai multe rânduri, încă din 2003, că votul electronic este foarte probabil să se utilizeze la următoarele alegeri, cel puțin pentru românii din străinătate, nimic concret nu este stabilit în această direcție. Pe lângă faptul că sunt invocate deficiențele tehnice cu care se confruntă încă România, cum ar fi numărul redus de utilizatori de internet, oamenii politici resping votul prin corespondență și nu sunt deloc

entuziasmați de cel electronic, cu toate că acesta din urmă pare a fi mult mai sigur decât cel pe hârtie. Mai mult decât atât, proiectul de lege legat de votul electronic, depus spre dezbatere publică, este inexistent sau, cel puțin, membrii comisiei acreditate nu cunosc date privind acest subiect.

Spre deosebire de ziarele analizate până în acest moment, **Jurnalul Național** nu se bucură de o amplă prezentare a subiectului votului pe internet. În varianta online a ziarului există doar cinci articole care fac referire la acest subiect. Mai mult decât atât, numărul de vizualizări din partea cititorilor este relativ redus față de situațiile anterioare. Articolele se referă cu precădere la modificarea legii electorale în general sau la problemele care au apărut în Statele Unite cu mașinile de vot în cadrul alegerilor prezidențiale din 2008. Un singur articol dintre cele analizate pomenește în titlu ideea „votului electronic”. Chiar dacă numărul articolelor pe tema votului pe internet este unul redus în cazul ediției online a Jurnalului Național, există aspecte extrem de importante care au fost amintite în cadrul acestor articole. Dacă, pe de o parte, perspectiva introducerii votului electronic este una pozitivă pentru românii din străinătate care, de multe ori, au fost descurajați prin intermediul legii să își exprime opțiunea electorală, pe de altă parte, cetățenii din interiorul granițelor sunt nevoiți să mai aștepte pentru un asemenea sistem de vot. Acest lucru se datorează în special unor probleme tehnice care necesită a fi rezolvate, cum este, spre exemplu, necesitatea identificării electronice a indivizilor, adică schimbarea cărților de identitate utilizate în prezent cu carduri electronice. Mai mult decât atât, chiar dacă a fost discutat în cazul alegerilor din Statele Unite, subiectul informării și educării corespunzătoare, atât a organizatorilor alegerilor cât și a votanților, se integrează perfect în contextul unei viitoare utilizări a votului pe internet în România, nivelul de noutate a unui astfel de sistem fiind unul complex.

Ediția online a **Evenimentului Zilei** conține 12 articole care fac referire la votul electronic. De asemenea, au fost incluse în analiză două articole care fac referire la semnătura digitală, acest subiect fiind extrem de important în contextul utilizării votului electronic. Cele mai importante subiecte dezbătute în cadrul articolelor analizate, în afara subiectului legat de semnătura digitală, sunt votul electronic utilizat în cadrul alegerilor preliminare ale PSD și alegerile din Estonia, prima țară în care votul pe internet a putut fi utilizat la scară națională pentru alegerile legislative. Cu toate că nu sunt oferite informații privind numărul de vizualizări a fiecărui articol, titlurile articolelor oferă o multitudine de sintagme interesante. Conceptul de „vot electronic” sau concepte derivate sunt utilizate de două ori, la fel ca și conceptul de „semnătură

digitală”. De asemenea, concepte relevante au mai fost: internet, alegeri, calculator, computer sau vot. Toate temele dezbătute în aceste articole arată faptul că votul electronic implică multă responsabilitate. Dacă din exemplul Estoniei reiese faptul că acest tip de vot este posibil, din exemplul alegerilor preliminare din cadrul PSD reiese faptul că există multe curențe organizatorice și multe aspecte care trebuie corectate, în special legate de educarea alegătorilor, de perfecționarea tehnologiei utilizate, dar și de estomparea influențării opțiunii de vot.

Această parte a lucrării a avut ca scop evidențierea modului în care tema votului electronic și, implicit, a votului pe internet este tratată în presa scrisă din România. Este interesant de observat faptul că, în contextul în care opinia publică nu este familiarizată cu acest concept, nu se oferă o definiție clară a ceea ce înseamnă votul electronic, elementele specifice fiind mai mult presupuse. Cu toate acestea, s-a observat un număr de vizualizări a articolelor relativ mare, în special în cazurile în care Cristian Pîrvulescu, președintele Asociației Pro Democrația, și-a exprimat opinia. Cea mai dezbătută temă în cadrul articolelor analizate a fost introducerea votului electronic pentru românii din afara granițelor țării. Problemele de la care s-a plecat în această dezbateră au fost legate de numărul redus de secții de vot și de costurile extrem de ridicate, în materie de timp, resurse financiare etc., pe care cetățenii din străinătate sunt obligați să le plătească dacă doresc să voteze. Chiar dacă promisiunile clasei politice, încă din 2004 au fost numeroase, sistemul electronic de vot nu a fost încă implementat, iar perspectivele nu sunt neapărat optimiste.

În ceea ce privește subiectul introducerii votului pe internet în țară, oamenii politici amintiți au subliniat faptul că acest lucru ține de viitorul apropiat însă nu este o prioritate. Acest pas presupune, în primul rând, modificarea cărților actuale de identitate cu cărți electronice de identitate. În aceeași ordine de idei, exemplul Estoniei, în special, a reliefat câteva dintre aspectele tehnice indispensabile introducerii acestui tip de vot. În primul rând este nevoie de o acoperire aproape integrală în ceea ce privește utilizarea internetului, situație care în România nu este rezolvată. În al doilea rând, este nevoie de o investiție incipientă, destul de ridicată, în tehnica necesară: softurile necesare, cardul electronic amintit mai sus, dispozitivele de citire a acestor carduri etc. Cu toate că părerile sunt împărțite în ceea ce privește siguranța votului electronic, introducerea, la un moment dat, a acestui tip de vot este percepută ca fiind ireversibilă. Mai mult decât atât, cu ajutorul unor specialiști care să perfecționeze sistemele de securitate, votul pe internet poate deveni chiar mai sigur decât votul pe hârtie, aducând inclusiv un plus actului

electoral în sine prin posibilitatea exercitării actului de a vota de la calculatorul personal, prin simplificarea procedurii birocratice de vot și prin rapiditatea cu care sunt definitive rezultatele.

CAPITOLUL V – Votul pe internet în percepția specialiștilor

Acest capitol al lucrării își propune să realizeze o analiză a opiniilor specialiștilor IT, a reprezentanților Administrației Publice locale și a practicienilor în ceea ce privește fezabilitatea introducerii votului pe internet, bazându-se pe studiul de caz al municipiului Cluj-Napoca. De asemenea, analiza își propune atât să evidențieze dacă există diferențe de opinie între aceste grupuri, cât și să enunțe motivele pentru care specialiștii consideră că votul pe internet este o soluție viabilă în vederea îmbunătățirii actului electoral. Interviuurile au fost aplicate în perioada ianuarie-mai 2010.

În acest sens, au fost formulate două ghiduri principale de interviu diferite dar care conțin și întrebări comune. Problemele comune care au fost adresate grupurilor de specialiști se referă în special la părerea despre următoarele aspecte: posibilele avantaje și dezavantaje ale acestei metode alternative de vot, resursele necesare în procesul de introducere a votului pe internet, posibilitatea în perspectivă de a introduce votul pe internet în România, respectiv în Cluj-Napoca, posibilitatea creșterii ratei participării electorale în contextul utilizării în paralel a ambelor metode de vot (atât metoda clasică pe hârtie, cât și votul pe internet), electoratul cel mai predispus să utilizeze votul pe internet și comportamentul propriu al celui interviuat dacă ar avea posibilitatea să utilizeze această metodă nouă de vot. Diferențele între cele două ghiduri de interviu au apărut în contextul problemelor mai specifice fiecăruia. Astfel, dacă specialiștii IT au fost întrebați despre tranzacțiile online, despre securitatea procesului de vot online, despre aspecte care țin de autentificare, confidențialitate, integritate, intimitate, acuratețe, despre posibilitatea utilizării semnăturii digitale, reprezentanții Administrației Publice au răspuns la problemele legate de implicațiile legislative ale demersului de introducere a votului pe internet.

În completarea interviurilor adresate specialiștilor IT și reprezentanților Administrației Publice locale, a fost realizat un interviu cu un specialist practician. Scopul acestui interviu singular este acela de a analiza modul în care un om care a observat și a coordonat alegeri în foarte multe țări de pe diverse continente (Europa, Statele Unite, Asia) percepe ideea votului pe internet în general și o poate asocia cu contextul României în particular.

În ceea ce privește interviurile aplicate **specialiștilor IT**, au fost realizate patru astfel de interviuri. Respondenții provin atât din mediul academic (Universitatea Tehnică Cluj-Napoca), cât și din mediul privat. Astfel, domeniile de specialitate ale subiecților sunt următoarele: Electrotehnică, Calculatoare, Tehnologia informației; Securitatea sistemelor informatice (cripto și steganografie); Știința calculatoarelor și Tehnologii anti-virus. Așa cum s-a observat din analiza interviurilor, deși există uneori și opinii diferite, în general sunt evidențiate în unanimitate anumite probleme pe care le poate ridica votul pe internet. Deși pe termen lung și în paralel cu votul clasic pe hârtie, votul online pare a fi o soluție extrem de benefică, este nevoie de accent detaliat pe problemele care țin de securitatea votului și de tot ce susține această securitate. Cu toate că votul pe internet are avantaje multiple care țin în special de ușurința și rapiditatea cu care poate fi exercitat votul și cuantificate rezultatele, acest tip de vot ridică un set de probleme tehnice care pot sta la baza posibilității de fraudare a alegerilor.

În realizarea interviurilor cu **reprezentanți ai Administrației Publice locale** s-a urmărit atât selectarea unor persoane avizate să ofere răspunsuri consistente în ceea ce privește problema introducerii votului pe internet, cât și persoane din instituții diferite ale administrației publice. În acest sens, au fost realizate trei interviuri: un interviu cu unul dintre viceprimarii din Cluj-Napoca, un interviu cu un reprezentant al Consiliului Local și un interviu cu un reprezentant al Consiliului Județean. Scopul acestor alegeri a fost acela de a observa diferențe de opinii, în special ținând cont de faptul că intervalele de vârstă ale celor intervievați sunt diferite (Viceprimar – 25-30 de ani, reprezentant Consiliu Județean – 30-35 de ani, reprezentant Consiliu Local – 40-55 de ani). Multe dintre întrebările adresate respondenților au fost similare întrebărilor adresate specialiștilor IT, motivul fiind acela de a putea compara în final seturile de răspunsuri. De asemenea, s-a insistat mai mult asupra aspectului legislativ în perspectiva introducerii votului pe internet. Scopul realizării de interviuri cu reprezentanți ai Administrației Publice locale a fost acela de a observa care este opinia acestora cu privire la fezabilitatea introducerii votului pe internet în general și în particular în Cluj-Napoca. Chiar dacă răspunsurile au fost în mare parte diferite, se pot evidenția câteva concluzii general valabile. În primul rând, votul pe internet este perceput ca fiind o variantă de vot simplă și rapidă care poate stimula tinerii să participe la actul electoral. În același timp însă, se pune problema atât a diferențelor de cunoștințe și de resurse în ceea ce privește utilizarea noilor tehnologii cât și a securității pe care un astfel de sistem online de vot ar implica-o. În al doilea rând, din punct de vedere legislativ, fezabilitatea introducerii votului pe internet, la nivel național respectiv la nivel local, este cel

puțin improbabilă pe termen scurt și mediu, fiind nevoie de dorință politică în acest sens. Nu în ultimul rând și în ciuda acestei improbabilități, votul pe internet este perceput ca o modalitate prin care poate crește rata participării electorale în special în rândul tinerilor, receptivi la noile tehnologii, și a alegătorilor nehotărâți sau care au avut experiențe mai puțin plăcute în ceea ce privește participarea la vot în ziua alegerilor..

Interviurile prezentate mai sus au fost completate cu percepția unui **practician** asupra votului pe internet. Este vorba despre un practician în sensul în care acesta a avut posibilitatea să observe și să coordoneze alegeri în mai multe țări precum Elveția, Statele Unite ale Americii, Kosovo, Irak, Portugalia sau România. Această experiență îi conferă o poziție legitimă pentru exprimarea unei opinii valide față de posibilitatea, în perspectivă, de a introduce votul pe internet în România, respectiv în Cluj-Napoca, și față de implicațiile acestui demers. În acest sens, acest interviu va fi tratat ca un demers în aflarea unor bune practici pe care alte state le utilizează în procesul de vot. Interviul a pornit de la întrebări comune celor două ghiduri de interviu deja descrise, însă, pe parcursul discuției, au apărut și subiecte noi. Informațiile primite în urma acestui interviu sunt multiple, respondentul aducând în discuție câteva aspecte extrem de relevante în contextul discuției despre introducerea votului pe internet. În primul rând este vorba despre nivelul de încredere scăzut pe care electoratul român îl are în sistem și în rezultatele alegerilor. Iar utilizarea unui sistem de vot online presupune un grad ridicat de încredere în cei care organizează alegerile și în modul în care acestea sunt organizate și administrate. În al doilea rând, dar în aceeași ordine de idei, plecând de la opinia respondentului referitoare la faptul că nu există alegeri perfecte, este accentuată nevoia de a cunoaște mai în detaliu modul în care se desfășoară alegerile în alte state. În acest sens, este nevoie de preluarea și adaptarea la contextul românesc a unor bune practici. Mai mult decât atât, este nevoie de luarea în considerare a recomandărilor care sunt făcute de către cei care vin și observă alegerile din România. În al treilea rând, este adusă în discuție în mod repetat nevoia existenței unui registru național cu alegătorii în vederea eliminării suspiciunilor care apar legate de fraudarea alegerilor. De asemenea, odată cu crearea registrului național, este nevoie de crearea unei infrastructuri informaționale pe baza căreia indivizii să-și poată exercita votul în cunoștință de cauză. În acest sens, înainte de fi utilizat ca suport de vot, internetul ar trebui utilizat ca suport informațional. În al patrulea rând, înainte de a discuta despre introducerea propriu-zisă a votului pe internet este nevoie de realizarea unor proiecte pilot care pot ajuta atât la cuantificarea resurselor implicate, cât și la evidențierea problemelor tehnice și a reacțiilor alegătorilor. Nu în ultimul rând,

propunerea respondentului este aceea de a încerca introducerea votului pe internet în primul rând pentru românii aflați în afara granițelor țării. Cu toate că este în discuție un proiect legat de introducerea votului prin poștă pentru diasporă, subiectul interviuat consideră că, datorită sistemului poștal deficitar, votul pe internet este o variantă mai potrivită.

Pe baza analizei celor trei seturi de interviuri se poate concluziona faptul că părerile celor intervievați nu au fost neapărat unitare. Pe lângă faptul că au existat diferențe de opinii chiar și în interiorul aceluiaș grup de specialiști, aceste diferențe au fost vizibile și între grupuri. În ceea ce privește părerile similare ale celor intervievați, acestea au fost legate de avantajele și dezavantajele votului pe internet, de capacitatea acestui sistem online de vot de a crește rata participării electorale și de grupul de alegători care ar utiliza în cea mai mare măsură votul pe internet. Astfel, se poate spune că votul pe internet, în comparație cu votul clasic pe hârtie, este perceput ca fiind mai rapid, atât din punct de vedere al exercitării votului cât și din punct de vedere al cuantificării rezultatelor, nu implică nevoia de deplasare la o anumită secție de vot, erorile umane scad, iar costurile pe termen lung sunt mai mici. De asemenea, votul online poate deveni un motiv al creșterii ratei participării electorale, în special pentru anumite categorii de alegători, cum ar fi tinerii sau persoanele cărora le este mai greu să se deplaseze. În ceea ce privește dezavantajele, principala problemă este legată de securitatea unui sistem de vot pe internet. Această problemă este legată în special de temerea că votul nu va fi transmis sau că opțiune de vot va putea fi asociată cu persoana în cauză. În acest sens, se invocă lipsa unui nivel ridicat de încredere într-un astfel de sistem de vot. Mai mult decât atât, o altă problemă care este evidențiată este legată de diferențele de resurse și cunoștințe între diferite categorii de indivizi. Astfel că, cei care au calculator și acces la internet și știu să utilizeze această tehnologie vot fi automat avantajați în fața celor care nu au aceste resurse. Nu în ultimul rând, un sistem de vot care oferă posibilitatea exprimării votului din propria locuință poate duce la pierderea perspectivei sociale a actului de vot pe care o dau alegerile clasice. Toate grupurile interviuate au susținut faptul că votul pe internet poate crește rata participării electorale. În contextul în care tinerii sunt cei care participă din ce în ce mai puțin la actul electoral, prototipul individului care ar utiliza cel mai mult acest sistem de vot este următorul: tânăr, cu studii superioare, din mediul urban, utilizator de internet și pasionat de noile posibilități pe care mediul virtual le oferă.

Așa cum era și normal, diferențele între cele trei grupuri au avut ca bază specializarea fiecăruia. Dacă specialiștii IT au fost canalizați pe probleme care țin de securitatea sistemului de vot și de tot ce implică acestea, reprezentanții Administrației Publice au pus accentul pe legislație,

iar respondentul practician a făcut apel la experiența trăită și la bunele practici care pot fi aplicate în contextul românesc. Chiar dacă majoritatea respondenților au invocat probleme de securitate ale votului pe internet, specialiștii IT au tratat această problemă în profunzime. Părerile acestora au surprins faptul că, deși există posibilitatea de a controla un sistem de vot online, acest sistem de vot online presupune un număr ridicat de riscuri care pot fi contracarate prin crearea unei infrastructuri extrem de complexe și prin administrarea minuțioasă a acesteia. Din punct de vedere administrativ, fiind vorba despre un sistem electoral centralizat, scepticismul este legat de improbabilitatea modificării legislației în domeniu pe termen scurt sau mediu. Mai mult decât atât, experiențele practice fac apel la faptul că dacă alte state, mult mai dezvoltate, nu au avut inițiative similare, este foarte puțin probabil ca sistemul de vot pe internet să fie o soluție viabilă pentru populația României în care accesul la internet este redus. Cel mult, se poate încerca aplicarea acestui sistem online de vot pentru românii care trăiesc în afara granițelor țării. În contextul avantajelor și dezavantajelor votului pe internet, una dintre limitele lucrării este aceea că riscurile acestui sistem de vot, în special cele care țin de securitate, au fost subsumate dezavantajelor, cu toate că ele ar fi putut constitui o categorie distinctă.

În concluzie, deși este considerat un proiect ambițios, dar viabil pe termen lung, și deși prezintă o serie de avantaje imposibil de ignorat, votul pe internet rămâne un subiect care necesită a fi dezbătut în continuare atât de către specialiștii IT, cât și de reprezentanții ai Administrației Publice locale și centrale și de către practicieni locali și internaționali. Cu toate acestea, acest demers de realizare de interviuri a reușit să ridice anumite probleme legate de votul pe internet, să evidențieze păreri ale specialiștilor și să traseze perspective viitoare de dezbateri.

CAPITOLUL VI – Votul pe internet în percepția opiniei publice clujene

Venind în completarea opiniilor pe care le au specialiștii referitoare la posibilitatea utilizării votului pe internet, această parte a lucrării își propune să accentueze opinia electoratului față de o potențială introducere și utilizare a votului pe internet, în paralel cu votul clasic pe hârtie. Scopul principal al acestei analize este acela de a vedea în ce măsură indivizii au cunoștințe despre votul online, despre care sunt implicațiile acestuia și de a analiza în ce măsură ar fi dispuși să utilizeze acest nou sistem de vot.

Întrebarea principală de cercetare de la care pornește această parte metodologică este în ce măsură cetățenii orașului Cluj-Napoca percep introducerea votului pe internet ca o

oportunitate fezabilă și eficientă? Mai mult decât atât, lucrarea își propune să analizeze atât măsura în care introducerea votului pe internet poate să crească rata participării electorale la nivel local, cât și care sunt principalele motive pentru care indivizii ar utiliza un astfel de sistem de vot. De asemenea, cercetarea are ca obiectiv conturarea profilului viitorului utilizator al votului pe internet din punct de vedere socio-demografic, al nivelului de trai, al interesului față de politică și al utilizării internetului. Astfel, accentul este pus pe deschiderea față de utilizarea în perspectivă a votului pe internet, pe nivelul de încredere pe care respondenții l-ar putea avea față de votul online și pe nivelul de acord în ceea ce privește introducerea acestui sistem de vot în paralel cu votul clasic.

În acest context, *ipotezele de cercetare ale anchetei* sunt următoarele:

H1. Indivizii tineri și cu un nivel de educație mai ridicat se declară mai deschiși în ceea ce privește introducerea și utilizarea votului pe internet.

H2. Bărbații, mai mult decât femeile, se declară mai deschiși introducerii și utilizării votului pe internet.

H3. Participarea în cadrul ultimelor alegeri determină o mai mare deschidere față de o utilizare în perspectivă a votului pe internet.

H4. Cu cât utilizarea internetului este mai intensă, cu atât indivizii sunt mai deschiși introducerii și utilizării votului pe internet.

H5. Principalul motiv care poate sta la baza unei viitoare utilizări a votului pe internet este lipsa nevoii de deplasare la secția de vot.

H5.1 Problemele legate de securitatea și siguranța procesului online de vot constituie motive pentru o abordare sceptică a acestui sistem de vot.

H5.2 Introducerea votului pe internet este percepută ca având capacitatea de a crește rata participării la vot.

În vederea oferirii unor răspunsuri la întrebările de cercetare și verificării acestor ipoteze este utilizată metoda sondajului de opinie, având ca instrument chestionarul. Datele au fost culese în perioada octombrie-noiembrie 2009. Eșantionul este alcătuit în mod exclusiv din indivizi care locuiesc în municipiul Cluj-Napoca. Eșantionul este format din 776 de indivizi. Tipul de eșantionare este pe cote, acesta respectând în mod aproximativ structura populației din care a fost extras (Institutul Național de Statistică). Principalele cote pe baza cărora s-a alcătuit eșantionul sunt: genul, vârsta și nivelul de educație. Motivul principal pentru care au fost alese aceste variabile în vederea delimitării eșantionului este legat de faptul că acestea sunt considerate

în literatura de specialitate ca fiind aspect relevante care determină percepția față de votul pe internet.

Instrumentul utilizat în realizarea sondajului de opinie este chestionarul. Chestionarul aplicat respondenților este format dintr-un număr de 51 de întrebări, respectiv 113 variabile. Principalele probleme abordate în cadrul chestionarului au fost următoarele: gradul de satisfacție privind nivelul de trai, interesul față de domeniul politic, importanța actului electoral, nivelul de încredere, sursele de informare, utilizarea calculatorului în general și a internetului în particular, percepția votului pe internet și aspecte socio-demografice. În vederea analizei datelor s-a utilizat programul statistic SPSS (Statistical Package for the Social Sciences).

Pornind de la o prezentare generală a datelor obținute în vederea conturării profilului respondenților, lucrarea pune accentul pe relațiile dintre variabile în special pe baza cotelor alese. În acest sens, demersul este împărțit pe două mari direcții de analiză. O prima parte este reprezentată de accentuarea diferențelor între grupurile de respondenți pe baza variabilelor cote (gen, vârstă și nivel de educație) alese pentru delimitarea eșantionului. O a doua parte constă în găsirea unor relații semnificative în special între variabilele specifice legate de utilizarea tehnologiei și de percepția asupra votului pe internet.

Plecând de la cele trei variabile alese pentru delimitarea eșantionului, și anume genul, vârsta și nivelul de educație, această parte evidențiază care sunt principalele trăsături specifice și diferențe între grupurile delimitate de aceste variabile. Vor fi luate în considerare în special acele relații semnificative din punct de vedere statistic. În primul rând, în ceea ce privește genul respondenților, principala idee care poate fi evidențiată pe baza datelor obținute este că diferențele între bărbați și femei sunt minime din toate punctele de vedere analizate. Cu toate acestea, necesită a fi evidențiate câteva diferențe. Chiar dacă atât femeile cât și bărbații prezintă un interes destul de scăzut pentru domeniul politic, participarea la vot este considerată a fi foarte importantă, femeile declarând acest lucru în mai mare măsură decât bărbații. De asemenea, sunt mai multe femei care afirmă faptul că ar participa la vot dacă duminica viitoare ar avea loc alegeri. Cu toate acestea, atunci când vine vorba despre tehnologie, bărbații sunt majoritari în ceea ce privește nivelul de încredere în aceasta. Mai mult decât atât, bărbații utilizează internetul mai mult decât femeile și cunosc comenzile specifice internetului mai bine. În acest context, interesant este faptul că mai multe femei decât bărbați spun că ar utiliza votul pe internet, chiar dacă nu toate au auzit de acest mecanism alternativ de vot. De asemenea, tot femeile sunt cele care declară mai frecvent decât bărbații că au existat situații în care ar fi fost benefic să aibă la

dispoziție posibilitatea utilizării votului pe internet. În acest sens, mai multe femei decât bărbați declară că ar fi de acord cu introducerea votului pe internet în paralel cu votul clasic pe hârtie.

În al doilea rând, în contextul vârstei respondenților, se poate spune că, în general, grupurile de vârstă până la 54 de ani sunt grupurile cele mai deschise utilizării în perspectivă a votului pe internet. Cu toate acestea, există un procent semnificativ de respondenți peste 55 și chiar peste 65 de ani care, deși nu au auzit de votul pe internet, consideră că ar încerca cel puțin să îl utilizeze dacă ar avea posibilitatea. În ciuda faptului că introducerea unui sistem nou de vot presupune un grad mare de informații care necesită a fi asimilate, este foarte probabil că nivelul de curiozitate să-l devanseze. În al treilea rând, plecând de la faptul că indivizii care au studii superioare sunt cei care sunt în cea mai mare măsură familiarizați cu internetul și cu funcțiile acestuia, se poate concluziona faptul că acești indivizi sunt și cei care ar utiliza votul pe internet dacă acest lucru ar fi posibil. Mai mult decât atât, având infrastructura și cunoștințele necesare, este foarte probabil ca aceștia să înțeleagă în foarte mare măsură sistemul specifici votului online și să îl utilizeze în mod constant.

Plecând de la analizele anterioare în care s-a încercat evidențierea principalelor caracteristici socio-demografice ale indivizilor care se declară, în general, în favoarea votului pe internet, lucrarea încearcă să găsească relații între cele mai importante variabile legate exclusiv de comportamentul electoral și de opinia față de votul pe internet. Astfel votul pe internet a fost pus în relație în special cu opinia față de vot, cu comportamentul de vot în general și cu abilitățile de utilizare a internetului. Una dintre relațiile care necesită a fi evidențiate se referă la faptul că o mare parte dintre respondenții care nu au participat la ultimele alegeri au un nivel ridicat de încredere în tehnologie. De asemenea, majoritatea celor care au spus că nu au participat la ultimele alegeri cunosc comenzile specifice internetului foarte bine și bine. Mai mult decât atât, dacă mai mult de jumătate dintre cei care nu au votat la ultimele alegeri declară că ar utiliza votul pe internet dacă acest lucru ar fi posibil, tot un procent asemănător dintre cei care ar vota duminică viitoare spun că ar alege mecanismul de vot online. În acest context, introducerea votului pe internet pare o soluție utilă atât pentru menținerea și creșterea interesului față de procesul electoral în general, cât și pentru creșterea ratei participării la vot.

Pe baza celor două direcții mari de analiză, concluziile sunt multiple, acestea validând sau invalidând ipotezele de la care a plecat demersul empiric. În ceea ce privește vârsta respondenților, cu toate că indivizii peste 45 de ani se declară cei mai interesați de domeniul politic, tinerii sunt cei mai optimiști în ceea ce privește modul în care vor trăi peste un an și au

cel mai mare nivel de încredere în tehnologie. De asemenea, deși tinerii sunt cei care declară în cea mai mare măsură că nu au participat la ultimele alegeri, ei sunt cei care cunosc cel mai bine și utilizează internetul cel mai des. În acest context, indivizii până în 54 de ani sunt cei care spun în cea mai mare măsură că ar utiliza votul pe internet. Cu toate acestea, există și persoane de peste 54 de ani care, deși nu cunosc comenzile specifice internetului, declară că ar încerca votul online. Mai mult decât atât, este interesant faptul că tinerii până în 24 de ani declară că nu ar putea avea decât un grad scăzut de încredere în acest mecanism de vot. Din punct de vedere al nivelului de educație, rezultatele indică faptul că indivizii cu studii superioare sunt cei mai interesați de domeniul politic. De asemenea, cei care consideră că participarea la vot este foarte importantă au cel puțin liceul absolvit. În ceea ce privește cunoașterea și utilizarea internetului, respondenții cu un nivel mai ridicat de educație sunt și cei care cunosc cel mai bine și utilizează cel mai mult această tehnologie. În acest context, cei care afirmă că ar utiliza votul pe internet la următoarele alegeri sunt în special indivizii cu studii universitare și post-universitare. Astfel, se poate spune că prima dintre ipoteze este validă în sensul în care indivizii tineri și cu un nivel de educație mai ridicat sunt cei care se declară cei mai deschiși votului pe internet.

În ciuda faptului că bărbații sunt cei mai interesați de domeniul politic în general, femeile consideră într-o mai mare măsură că participarea la alegeri este foarte importantă. De asemenea, chiar dacă bărbații sunt cei care au un nivel de încredere în tehnologie mai mare decât cel al femeilor și chiar dacă aceștia utilizează mai mult internetul, există mai multe femei care se declară mai deschise introducerii și utilizării în perspectivă a votului pe internet. În aceeași ordine de idei, există mai multe femei decât bărbați care afirmă că, în trecut, au existat situații în care ar fi fost benefic să existe posibilitatea votului online. Având aceste date, se poate evidenția faptul că cea de a doua ipoteza a cercetării nu se validează, astfel, femeile fiind mai deschise votului pe internet decât bărbații.

În contextul în care există mai mulți respondenți care au declarat că nu au votat la ultimele alegeri dar care cunosc comenzile specifice internetului foarte bine, decât respondenți care au declarat că au participat la ultimele alegeri și cunosc la fel de bine internetul, mai mult de jumătate dintre cei care au votat ultima dată afirmă că ar utiliza votul pe internet dacă acest lucru ar fi posibil. În aceeași ordine de idei, este interesant de precizat totodată că un nivel ridicat de cunoaștere a internetului determină o mai mare deschidere față de utilizarea în perspectivă a votului pe internet și un mai mare nivel de încredere în acesta. De asemenea, majoritatea indivizilor care afirmă că utilizează zilnic internetul ar vota online. Astfel, se poate spune în mare

măsură că atât cea de a treia cât și cea de a patra ipoteză se validează. O idee importantă care mai necesită a fi precizată se referă la faptul că aproape jumătate dintre cei care spun că nu au auzit de votul pe internet ar încerca acest mecanism de vot.

În ceea ce privește percepția caracteristicilor votului pe internet, se poate afirma faptul că votul pe internet este în foarte mare măsură preferat datorită lipsei nevoii de deplasare la secția de vot și a confortului dat de acest lucru. În același timp, dacă problemele legate de securitatea și siguranța votului au fost amintite în special de persoanele cu studii superioare, aspectele legate de noutatea acestui sistem de vot au fost evidențiate de către ceilalți respondenți. Mai mult decât atât, inegalitatea pe care votul pe internet o poate produce între cei care au cunoștințe și acces la internet și cei care nu au aceste resurse este o problemă observată de către majoritatea respondenților, indiferent de caracteristicile acestora. De asemenea, se poate spune, într-o oarecare măsură faptul că votul pe internet are capacitatea de a crește rata participării la vot. Acest subiect poate fi privit din două perspective. În primul rând, întrebați în ce măsură votul online are capacitatea de a aduce mai mulți cetățeni la vot, răspunsurile indivizilor au înclinat concluziile înspre un răspuns favorabil democrației. În al doilea rând, există un număr semnificativ de indivizi, în special tineri, care, deși au spus că nu au participat la ultimele alegeri, ar utiliza votul pe internet în măsură în care acesta ar fi disponibil. Astfel, se poate afirma faptul că votul pe internet, utilizat în paralel cu votul clasic pe hârtie, este perceput ca un mecanism care poate atât diversifica procesul electoral, cât și aduce beneficii pentru alegători și pentru sistemul democratic în sine.

CONCLUZII

Această lucrare a avut ca bază de plecare realitatea conform căreia democrațiile prezintă riscul unui grad scăzut de reprezentare. În acest context, întrebarea care necesită a fi adresată este dacă există un mecanism prin care cetățenii să fie stimulați să își exprime opțiunea de vot mai mult decât o făceau până în prezent. Unul dintre posibilele răspunsuri la această întrebare, respectiv una dintre soluțiile la această problemă, poate să fie introducerea unor metode alternative de vot care să faciliteze actul votului și să stimuleze curiozitatea alegătorilor. În acest sens, cercetarea de față și-a propus să analizeze modul în care votul pe internet, ca o alternativă la metodele clasice de vot, este perceput atât de către specialiști cât și de către alegători. Important

de precizat este faptul că perspectiva lucrării de față tratează votul online ca un mecanism de vot care să funcționeze în paralel cu votul clasic pe hârtie. De asemenea, cercetarea a avut ca studiu de caz municipiul Cluj-Napoca.

În acest context, întrebările de cercetare de la care a pornit cercetarea se referă la următoarele aspecte. În primul rând, pentru a avea o imagine de ansamblu asupra nivelului discuțiilor asupra metodelor alternative de vot din România, s-a dorit analizarea măsurii în care subiectul votului pe internet este prezent în presa scrisă națională. Mai mult decât atât, utilizând variantele online a patru dintre cele mai citite ziare, s-a dorit evidențierea legăturii pe care aceste discuții le au mai degrabă cu cetățenii aflați în afara granițelor țării decât cu cei care locuiesc în România. În al doilea rând, având în vedere faptul că o posibilă introducere a votului pe internet implică discuții tehnice și legale care pot fi considerate sensibile, s-a recurs la trei seturi de interviuri semi-structurate cu specialiști IT, cu reprezentanți ai Administrației Publice locale și cu specialiști practicieni. Acest demers a avut ca scop conturarea câtorva opinii specializate privind fezabilitatea introducerii votului pe internet în România în general și în Cluj-Napoca în principal, avantajele și dezavantajele unui astfel de sistem de vot în special pentru alegători și posibilitatea ca rata participării electorale să crească. În al treilea rând, introducerea unei noi metode de vot fiind un subiect care privește în mod direct alegătorul, s-a recurs la un sondaj de opinie realizat în Cluj-Napoca. Principalele probleme care au fost urmărite au fost legate de disponibilitatea și motivația alegătorilor de a alege să voteze online, de crearea unui profil al utilizatorului votului pe internet și de măsurarea nivelului potențial de încredere pe care indivizii ar putea să îl aibă în acest mecanism de vot. Metodele de cercetare care au fost utilizate în obținerea informațiilor dorite au fost analiza de conținut, interviul semi-structurat și sondajul de opinie.

În funcție de problemele urmărite, vor fi evidențiate mai departe principalele rezultate obținute în urma cercetării. În ceea ce privește analiza de conținut pe articolele de ziar monitorizate, s-a observat că se utilizează în mod pregnant conceptul de „vot electronic” și nu cel de „vot pe internet”, deși, pe baza contextului, se poate înțelege că, în majoritatea cazurilor este vorba despre același lucru. De asemenea, este important de precizat că acest concept nu este clar definit în presa scrisă, nevoia unei astfel de definiții fiind un aspect vital în perspectiva introducerii votului online. Cu toate acestea, interesant este faptul că cel mai mare număr de vizualizări se remarcă la articolele în care este prezentată opinie Președintelui Asociației Pro Democrația. De aici se poate accentua faptul că există o asociere între inițiativele, în general, ale acestei organizații și legitimitatea opiniei acesteia în ceea ce privește votul pe internet.

De asemenea, așa cum era de așteptat, subiectul votului electronic este cel mai mult prezent în contextul problemelor apărute pentru diasporă în cadrul alegerilor. Astfel, introducerea unui sistem de vot alternativ este luată în considerare pentru cetățenii care locuiesc în afara granițelor țării. Principalele motive pentru care se ia în considerare această variantă sunt legate de numărul redus de secții de vot și de costurile ridicate pe care alegătorii trebuie să le plătească pentru a-și putea exercita dreptul de a vota (spre exemplu, distanțele mari pe care sunt nevoiți să le parcurgă pentru a ajunge la o secție de vot). Cu toate că problema votului diasporei este larg dezbătută, articolele apărute în presă subliniază existența promisiunilor politice însă punând accentul pe perspectivele pesimiste.

În ceea ce privește posibilitatea introducerii votului pe internet în interiorul țării, personalitățile politice care și-au exprimat public opinia, consideră că acest demers este posibil și chiar ireversibil, însă nu constituie o prioritate. Motivele invocate țin în primul rând de costurile pe care o asemenea acțiune le-ar implica: modificarea cărților de identitate existente cu cărți electronice, crearea infrastructurii necesare și educarea populației.

Interviurile realizate cu specialiștii au dus discuțiile privind votul pe internet la un nivel mai detaliat. Fie că a fost vorba despre specialiști IT sau de reprezentanți ai Administrației Publice, toți au auzit de această metodă de vot și o caracterizează în primul rând ca fiind facilă. În aceeași ordine de idei, principalele avantaje ale votului online semnalate de către respondenți sunt legate de comoditatea votului în sensul posibilității exercitării votului din orice locație cu conexiune la internet, de atracția pe care acest sistem de vot o poate exercita asupra tinerilor și de reducerea timpului necesar cuantificării rezultatelor votului.

Chiar dacă Cluj-Napoca este perceput ca având caracteristici mai speciale în ceea ce privește oamenii care locuiesc în acest oraș (medie de vârstă mică, nivel ridicat de educație etc.) și chiar dacă la o primă vedere aceste caracteristici pot face fezabilă introducerea votului pe internet, posibilitatea introducerii votului online este limitată atât de resursele puține pe care municipalitatea le deține, cât și de legislația care necesită a fi modificată la nivel național. Mai mult decât atât, principala problemă a votului pe internet, percepută atât de specialiștii IT cât și de reprezentanții Administrației Publice locale, este securitatea pe care un astfel de sistem de vot o oferă. Chiar dacă majoritatea problemelor subsumate securității pot fi rezolvate relativ ușor, există aspecte care necesită aplicații și testări multiple.

Mai mult decât atât, un aspect pe care specialistul practician pune accentul este lipsa de încredere a alegătorilor în sistem și în rezultate, din punctul său de vedere, problemele tehnice

nefiind cele mai importante. De asemenea, în aceeași ordine de idei, este evidențiată nevoia creării unui registru național care să rezolve aspecte care pot fi invocate ca și cauze ale fraudării alegerilor (spre exemplu, persoane decedate care au votat, persoane care au votat de mai multe ori etc.). Tot în cadrul interviului cu specialistul practician, a fost subliniată nevoia de realizare a câtorva proiecte pilot pe baza cărora să poată fi concluzionate aspecte legate de costurile implicate și de percepția opiniei publice. Mai mult decât atât, prioritatea pare să fie introducerea votului pe internet pentru diasporă în special datorită ratei foarte mici a participării electorale din străinătate și a costurilor mari pe care le implică exercitarea votului pentru fiecare alegător.

Din punct de vedere al potențialului pe care votul online l-ar putea avea asupra creșterii ratei participării, toți respondenții au fost de acord cu faptul că această metodă de vot poate îmbunătăți calitatea democrației. Tinerii, a căror participare este în general scăzută, cu un nivel de educație superior, atrași de tehnică, dar și cetățenii care nu se pot deplasa la secțiile de vot sunt categorii socio-demografice care pot ridica rata participării.

Ca o completare firească la rezultatele obținute în urma analizei presei scrise și a opiniilor specialiștilor, sondajul de opinie are rolul de evidenția opinia cetățenului cu privire la votul pe internet. În cazul anchetei, rezultatele au evidențiat aspecte diverse. Așa cum era de așteptat, un procent mic dintre cei intervievați au auzit de metoda votului pe internet. Mai mult decât atât, au fost puține persoane care, puse în postura de a-și imagina acest tip de vot, au declarat ca au existat situații în care l-ar fi utilizat dacă ar fi avut posibilitatea. Rezultatele cercetării evidențiază anumite variabile pe baza cărora se poate trasa prototipul alegătorului care, cel puțin la nivel declarativ, ar alege să voteze online. Astfel, acest individ ar trebui să fi în primul rând tânăr, să cunoască limba engleză, să aibă un nivel de educație relativ ridicat și să se auto-perceapă ca fiind mai degrabă bogat decât sărac. De asemenea, ar trebui să aibă calculator, respectiv conexiune la internet și să fie familiarizat cu activitățile care se pot desfășura online. Din punct de vedere al aspectelor politice, acest individ ar trebui să fie mai degrabă adeptul politicilor de dreapta decât de stânga, să nu fie neapărat interesat de politică și să nu fi votat neapărat la ultimele alegeri generale.

Astfel, îmbinând metodele calitative cu cele cantitative, cercetarea de față a încercat atât să creeze o imagine de ansamblu asupra percepției votului pe internet cât și să surprindă aspecte de detaliu în ceea ce privește această metodă de vot. Mai mult decât atât, cercetarea poate fi privită ca un început al unui proces mai amplu de analiză a modului în care legislația electorală ar

trebui și ar putea fi modificată și a modului în care probleme de securitate și de încredere generalizată ar putea fi rezolvate.

Limite ale lucrării și perspective de cercetare

Ca orice cercetare, și această lucrare prezintă câteva seturi de limite. Aceste limite pot fi grupate în următoarele trei categorii: limite care țin de alegerea studiului de caz, limite care țin de metodele de cercetare alese și de modul acestora de aplicare și limite care țin de perspectivele utilizate în cadrul cercetării. Pe baza acestor limite vor fi trasate câteva perspective de cercetare în vederea îmbunătățirii rezultatelor obținute.

Primul set de limite se referă la alegerea unui singur studiu de caz, și anume municipiul Cluj-Napoca. Fiind un context mai deosebit, caracterizat de un nivel ridicat de dezvoltare economică, socială și tehnologică, datele obținute în urma analizei realizate în Cluj-Napoca nu pot fi generalizate la nivelul altor orașe. Mai mult decât atât, lucrarea de față a luat în considerare doar ideea introducerii votului pe internet în municipiu și nu a fost considerată perspectiva introducerii acestei metode de vot la nivelul diasporei, idee prezentată în mod repetat în discursurile oamenilor politici și specialiștilor.

Cel de-al doilea set de limite, și poate cel mai consistent, se referă la metodele de cercetare alese și la modul în care acestea au fost aplicate. În primul rând, în ceea ce privește analiza de conținut, cercetarea a luat în considerare monitorizarea presei pe o perioadă care s-a oprit în luna iulie 2009. Deși au fost luate în considerare toate articolele apărute în ziarele alese până în momentul respectiv, problema introducerii unei metode de vot alternative, în special pentru românii aflați în afara granițelor țării a mai fost dezbătută în mass-media și în contextul alegerilor din noiembrie 2009. De asemenea, au fost luate în considerare doar patru dintre ziarele naționale, un număr mai mare fiind poate mai adecvat pentru obținerea unor rezultate mai complexe. În al doilea rând, deși pentru interviuri au fost selectate persoane reprezentative pentru domeniul lor de activitate, numărul de interviuri realizate este mic în raport cu importanța pe care tema votului pe internet o are. Nu în ultimul rând, sondajul de opinie a fost realizat utilizând eșantionarea pe cote. Eșantionul pe cote nefiind un eșantion probabilistic, gradul de generalizare a datelor obținute este limitat.

Cel de al treilea set de limite se referă la necesitatea abordării juridico-legale a subiectului introducerii votului pe internet. În acest sens, lucrarea de față nu își propune să analizeze

legislația electorală din România și modul în care aceasta ar trebui modificată sau completată în contextul introducerii unui mecanism de vot alternativ.

Pe baza acestor limite ale cercetării de față pot fi creionate perspective de cercetare care să ducă la o imagine mai detaliată a modului în care votul pe internet este perceput de către specialiști și de către electorat. În primul rând, cercetarea realizată în orașul Cluj-Napoca poate constitui un punct de plecare în vederea realizării unei cercetări similare la nivel național sau chiar la nivel de diasporă. Pe lângă rezultatele care au reieșit în urma cercetării și care pot fi utilizate pentru studierea mai în detaliu și mai în profunzime a posibilității introducerii votului pe internet, instrumentele create pentru cercetarea de față pot fi replicate. De asemenea, deși a fost luat în considerare doar subiectul votului pe internet, rezultatele acestei cercetări pot fi utilizate și pentru a analiza posibilitatea introducerii altor metode alternative de vot, cum ar fi votul prin poștă. În al doilea rând, în contextul în care metodele de vot alternative sunt luate în considerare în special pentru diasporă, o analiză a presei din statele în care trăiesc cei mai mulți români ar fi benefică în vederea evidențierii modului în care problemele legate de exercitarea votului în străinătate sunt percepute în contextele respective. Astfel o analiză a ziarelor internaționale ar oferi un plus de informație. În al treilea rând, fiind vorba despre un subiect sensibil care ridică multe probleme, nevoia continuării discuțiilor cu specialiștii, atât din domeniul IT cât și ai Autorității Electorale Permanente, este necesară. Mai mult decât atât, având exemple de state, precum Estonia, unde votul pe internet a fost implementat cu succes, preluarea unor bune practici, pe baza unor interviuri cu specialiștii care au luat parte la procesul de implementare a votului pe internet, ar fi utilă. De asemenea, vorbind de cazul României, unde nivelul de acceptare a noilor tehnologii este destul de scăzut, este nevoie de realizarea mai multor studii pilot în care electoratul să fie pus în fața realității de a utiliza metode alternative de vot. Pe baza acestor experimente s-ar putea evidenția atât reacțiile cetățenilor referitoare la utilizarea în perspectivă la scară largă a metodelor alternative de vot, cât și problemele tehnice care pot apărea pe parcursul desfășurării procesului de vot. Nu în ultimul rând, în vederea realizării unui proces complet de analiză, se impune studiul în profunzime al legislației electorale atât prin intermediul analizei juridice comparate a acesteia în ceea ce privește modul în care legea a fost modificată în alte state, cât și prin intermediul unor dezbateri cu specialiști în domeniu, scopul fiind acela de a alinia această legislație la nevoile impuse de metodele alternative de vot.

Bibliografie

Cărți și articole științifice (publicate în jurnale internaționale sau în cadrul unor conferințe)

1. Alvarez, R. Michael, Thad E. Hall și Alexander H. Trechsel. July 2009. Internet Voting in Comparative Perspective: The Case of Estonia. *Political Science and Politics* 42: 497-505.
2. Alvarez, R. Michael și Jonathan Nagler. April 2001. The Likely Consequences of Internet Voting for Political Representation. *Loyola of Los Angeles Law Review*. 34: 1115-1153.
3. Altman, Micah și Garz M. Klass. 2005. Current Research in Voting, Elections, and Technology. *Social Science Computer Review*. SAGE Publication. Vol. 23. No. 3: 269-273.
4. Anghi, Daniela, Cosmin Marian, Bogdan Radu, Cristina Rigman. 2009. Reprezentarea politică și votul românilor din străinătate. În Fundația Soros România. Mai 2009. Reprezentarea diasporei și votul românilor din străinătate. Disponibil la <http://www.polito.ubbcluj.ro/polito/content/files/trei-studii-votul-migrantilor.pdf>.
5. Bădescu, Gabriel. 2001. *Participare politică și capital social în România*. Cluj-Napoca: Editura Accent.
6. Bădescu, Gabriel, Paul Sum, Eric M. Uslaner. 2004. Civil Society and Democratic Values in Romania and Moldova. *East European Politics and Societies*.
7. Berinsky, Adam J., Nancy Burns și Michael W. Traugott. Summer 2001. Who Votes by Mail? A dynamic Model of the Individual-Level Consequences of Voting-by-Mail System. *The Public Opinion Quarterly*. Vol. 65, No. 2: 178-197.
8. Berinsky, Adam J.. 2005. The Perverse Consequences of Electoral Reform in the United States. *American Politics Research*. 33: 471-491.
9. Brady, Henry E., Sidney Verba, Kay Lehman Schlozman. March 1999. Prospecting for Participants: Rational Expectations and the Recruitment of Political Activists. *The American Political Science Review*. Vol.93, No.1: 153-168.
10. Burean, Toma, Florin Feșnic, Carmen Greab și Iulia Georgescu. 2009. Implementarea unor metode de vot alternative în România între necesitate, utilitate și fezabilitate. În Fundația Soros România. Mai 2009. Reprezentarea diasporei și votul românilor din străinătate. Disponibil la <http://www.polito.ubbcluj.ro/polito/content/files/trei-studii-votul-migrantilor.pdf>.

11. Burns, Nancy, Kay Lehman Schlozman, Sidney Verba. June 1997. The public Consequences of Private Inequality: Family Life and Citizen Participation. *American Political Science Review*. Vol. 91, No.2: 373-389.
12. Cassel, Carol A. și David B. Hill. 1981. Explanations of Turnout Decline: A Multivariate Test. *American Politics Research*. Vol.9, No.2: 181-195.
13. Chang, Chin-Chen și Jung-San Lee. 2006. An Anonymous Voting Mechanism Based on the Key Exchange Protocol. *Computers and Security*. 25: 307-314.
14. Choi, Jim-Wook. September 2006. Deliberative Democracy, Rational Participation and e-Voting in South Korea. *Asian Journal of Political Science*. Vol.14, No.1: 64-81.
15. Coleman, Stephen. 2005. Just How Risky is Online Voting. *Information Polity*. IOS Press. 10: 95-104.
16. Coleman, Stephan și Scott Wright. 2008. Political Blogs and Representative Democracy. *Information Polity*. IOS Press. 13: 1-5.
17. Cunha, Joao Falcao e, Mario Jorge Leitao, Joao Pascoal Faria, Miguel Pimenta Monteiro, Maria Antonia Carravilla. 2006. A Methodology for Auditing E-Voting Processes and Systems used at the Elections for the Portuguese Parliament. În Robert Krimmer (Ed.), *Electronic Voting 2006, 2nd International Workshop Co-organized by Council of Europe, ESF TED, IFIP WG 8.5 AND e-Voting.CC, Lecture Notes in Informatics, Austria, 2-4 August*.
18. D'Alessio, Dave. 2000. Adoption of the World Wide Web by American Political Candidates, 1996-1998. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*. Vol.44, Issue 4: 556-568.
19. Dalton, Russel J.. 1996. *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracy*. Second Edition. New Jersey: Chatham House Publishers, Inc., Chatham.
20. Dictson, Derek și Dan Ray. January 2000. The Modern Democratic Revolution: An Objective Survey of Internet-Based Elections. SecurePoll.com. The Internet Voting Portal, White Paper.
21. DiMaggio, Paul, Eszter Hargittai, W. Russell Neuman și John P. Robinson. 2001. Social Implication of the Internet. *Annual Review of Sociology*. Vol. 27: 307-336.
22. Fundația Soros România. Mai 2009. Reprezentarea diasporei și votul românilor din străinătate. Disponibil la <http://www.polito.ubbcluj.ro/polito/content/files/trei-studii-votul-migrantilor.pdf>.
23. Gibson, Rachel K.. 2005. Internet Voting and the 2004 European Parliament Elections: Problems and Prospects. ACSPRI Centre for Social Research, Research School of Social Sciences, Australian National University. În *The European Union and*

- E-Voting. Addressing the European Parliament's Internet Voting Challenge*, edited by Alexander H. Trechsel and Fernando Mendez, 29-59. London and New York: Routledge.
24. Gronlund, Kimmo. September 2004. Voter Turnout in Political Homogeneous and Dichotomous Contexts. A Comparison of Two Electoral Systems. *Electoral Studies. An International Journal*. Vol.23, Issue 3: 501-524.
 25. Hanmer, Michael J. și Michael W. Traugott. 2004. The Impact of Voting by Mail on Voter Behavior. *American Politics Research*. Vol.32, No.4: 375-405.
 26. Henry, Susan. 2003. Can Remote Internet Voting Increase Turnout?. *Aslib Proceedings*, Vol.55, No.4: 193-202.
 27. Herrnson, Paul. S., Benjamin B. Bederson, Bongshin Lee, Peter L. Francia, Robert M. Sherman, Frederick G. Conrad, Michael Traugott și Richard G. Niemi. 2005. Early Appraisals of Electronic Voting. *Social Science Computer Review*. Vol.23, Issue 3: 274-292.
 28. Jary, David și Julia Jary. 1991. *The Collins Dictionary of Sociology*. London: Harper Collins.
 29. Jensen, Michael J., James N. Danziger și Alladi Venkatesh. 2007. Civil Society and Cyber Society: The Role of the Internet in Community Associations and Democratic Politics. *The Information Society*. 23: 23-50.
 30. Kaye, Barbara K. și Thomas J. Johnson. 2002. Online and in the Know: Uses and Gratification of the Web for Political Information. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*. Vol.46, Issue 1: 54-71.
 31. Kenski, Kate. 2005. To I-Vote or Not to I-Vote?: Opinions About Internet Voting from Arizona Voters. *Social Science Computer Review*. Vol.23, No.3: 293-303.
 32. Kenski, Kate și Natalie Jomini Stroud. 2006. Connection between Internet Use and Political Efficacy, Knowledge and Participation. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*. Vol.50, Issue 2: 173-192.
 33. Kent, Michaela L., Tyler R. Harrison, Maureen Taylor. 2006. A Critique of Internet Polls as Symbolic Representation and Pseudo-Events. *Communication Studies*. Vol.57, Issue 3: 299-315.
 34. Kitcat, Jason. January 2007. Electronic Voting. A Challenge to Democracy?. Open Rights Group.
 35. Komito, Lee. 2007. Community and Inclusion: the Impact of New Communications Technologies. *Irish Journal of Sociology*. Vol.16, 2: 77-96.

36. Krimmer, Robert și Ronald Schuster. 2008. The E-Voting Readiness Index. În Robert Krimmer și Rudiger Grimm (Eds.), 3rd International Conference on Electronic Voting 2008, Co-organized by Council of Europe, Gesellschaft fur Informatik and E-Voting. CC, Lecture Notes in Informatics, Austria, 6-9 August.
37. Krueger, Brian S.. 2002. Assessing the Potential of Internet Political Participation in the United States: A Resource Approach. *American Politics Research*. Vol.30, Issue 5: 476-498.
38. Lijphart, Arend. March 1997. Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma. *American Political Science Review*. Vol.91, No.1: 1-14.
39. Litan, Robert E.. 2001. Law and Policy in the Age of the Internet, *Duke Law Journal*. Vol. 50, Issue 4.
40. Loeber, Leontine. 2008. E-voting in Netherlands; From General Acceptance to General Doubt in Two Years. În Robert Krimmer și Rudiger Grimm (Eds.), 3rd International Conference on Electronic Voting 2008, Co-organized by Council of Europe, Gesellschaft fur Informatik and E-Voting. CC, GI Edition, Lecture Notes in Informatics, Austria, 6-9 August.
41. Loncke, Mieke și Jos Dumortier. 2004. Internet Voting: A Legal Perspective. *International Review of Law, Computers & Technology*. 18 (1): 59-79.
42. Maaten, Epp și Thad Hall. 2008. Improving the Transparency of Remote E-Voting: The Estonian Experience. În Robert Krimmer și Rudiger Grimm (Eds.), 3rd International Conference on Electronic Voting 2008, Co-organized by Council of Europe, Gesellschaft fur Informatik and E-Voting. CC, Lecture Notes in Informatics, Austria, 6-9 August.
43. Macintosh, Anna, Edmund Robson, Ella Smith și Angus Whyte. 2003. Electronic Democracy and Young People. *Social Science Computer Review*. Vol.21, No.1: 43-54.
44. Marcus, George E., Michael B. Mackuen. September 1993. Anxiety, Enthusiasm, and the Vote: The Emotional Underpinnings of Learning and Involvement During Presidential Campaigns. *American Political Science Review*. Vol.87, No.3: 672-685.
45. McMichael, Andrew. 2005. *History on the Web: Using and Evaluating the Internet*. Harlan Davidson Publisher.
46. Medaglia, Rony. 2007. Measuring the Diffusion of eParticipation: A Survey on Italian Local Government. *Information Polity*. 12: 265-280.
47. Moreno-Jimenez, Jose Maria și Wolfgang Polasek. 2003. E-Democracy and Knowledge. A Multicriteria Framework for the New Democratic Era. *Journal of Multicriteria Decision Analysis*. 12: 163-177.

48. Nichols, Stephen M. și Gregory A. Strizek. 1995. Electronic Voting Machines and Ballot Roll-Off. *American Politics Research*. Vol.23, No.3: 300-318.
49. Oostveen, Anne-Marie și Peter van der Besselaar. 2004. Internet Voting Technology and Civic Participation: 'The Users' Perspective. *Javnost / The Public*. Vol. XI, No. 1: 61-78.
50. Oostveen, Anne-Marie și Peter van der Besselaar. 2005. Trust, Identity, and the Effects of Voting Technologies on Voting Behavior. *Social Science Computer Review*. Vol.23, Issue 3: 304-311.
51. Oppliger, Rolf, Jorg Schwenk, Christoph Lohr. 2008. CAPTCHA-based Code Voting. În Robert Krimmer și Rudiger Grimm (Eds.), 3rd International Conference on Electronic Voting 2008, Co-organized by Council of Europe, Gesellschaft fur Informatik and E-Voting. CC, Lecture Notes in Informatics, Austria, 6-9 August.
52. Pasquinucci, Andrea. March 2007. Web Voting, Security and Cryptography. *Computer Fraud & Security*: Issue 3: 5-8.
53. Polat, Rabia Karakaya. 2005. The Internet and Political Participation: Exploring the Explanatory Links. *European Journal of Communication*. Vol.20, No.4: 435-459.
54. Popkin, Samuel. 1994. *The Reasoning Voter. Communication and Persuasion in Presidential Campaigns*, Second Edition. The University of Chicago Press.
55. Prevost, Alicia Kolar. 2008. Assessing Internet Voting as an Early Voting Reform in the United States. În Robert Krimmer și Rudiger Grimm (Eds.), 3rd International Conference on Electronic Voting 2008, Co-organized by Council of Europe, Gesellschaft fur Informatik and E-Voting. CC, Lecture Notes in Informatics, Austria, 6-9 August.
56. Putnam, Robert D.. 2001. *Cum funcționează democrația?*. Iași: Editura Polirom.
57. Rallings, C., M. Thrasher și G. Borisyuk. March 2003. Seasonal Factors, Voter Fatigue and the Cost of Voting. *Electoral Studies. An International Journal*. Vol.22, Issue 1: 65-79.
58. Riera, Andreu și Gerard Cervello. Experimentation on Secure Internet Voting in Spain. Proceedings of the 1st International Workshop on Electronic Voting. November 2007: 91-100.
59. Risinger, C. Frederick. 2000. Democracy.gov?. *Social Education*. Vol.64, Issue 5: 305-307.
60. Sampigethaya, Krishna și Radha Poovendran. 2006. A Framework and Taxonomy for Comparison of Electronic Voting Schemas. *Computers and Security*. 25: 137-153.

61. Schaupp, L. Christian, Lemuria Carter. 2005. E-voting: from apathy to adoption. *The Journal of Enterprise Information Management*. Vol.18, No.5: 586-601.
62. Schoen, Herald și Thorsten Faas. 2005. When Methodology Interferes with Substance: The Difference of Attitudes Towards E-Campaigning and E-Voting in Online and Offline Surveys. *Social Science Computer Review*. Vol.23, Issue 3: 326-333.
63. Smith, Alan D., John S. Clark. 2005. Revolutioning the voting process through online strategies. *Online Information Review*. Vol.29, No.5: 513-530.
64. Solop, Frederic I.. June 2001. Digital Democracy Comes of Age: Internet Voting and the 2000 Arizona Democratic Primary Election. *Political Science and Politics*. Vol.34, No.2: 289-293.
65. Strigini, Lorenzo. 2009. Needs for a Dependability Case for an E-Voting (Electronic Voting) System. Work in progress paper, Research Report at 55th Meeting of the IFIP WG 10.4 on Dependable Computing and Fault Tolerance, Cortina d'Ampezzo, Italy, 28-30 January.
66. Stromer-Galley, Jennifer. October 2003. Voting and the Public Sphere: Conversations on Internet Voting. *Political Science and Politics*. Vol. 36, No. 4: 727-731.
67. Toka, Gabor. 2003. Can Voters be Equal? A Cross-National Analysis. Forthcoming in the *Review of Sociology*. Central European University, Budapest, Hungary.
68. Tolbert, Caroline J., John A. Grummel și Daniel A. Smith. 2001. The Effects of Ballot Initiatives on Voter Turnout in the American States. *American Politics Research*. Vol.29, No.6: 625-648.
69. Tolbert, Caroline J., Ramona S McNeal. June 2003. Unraveling the Effects of the Internet on Political Participation?. *Political Research Quarterly*. Vol. 56, No. 2: 175-185.
70. Topf, Richard. 1995(a). "Electoral Participation". În *Citizen and the State*, edited by Hans-Dieter Klingemann and Dieter Fuchs, 27-51. Oxford University Press.
71. Topf, Richard. 1995(b). "Beyond Electoral Participation". În *Citizen and the State*, edited by Hans-Dieter Klingemann and Dieter Fuchs, 52-92. Oxford University Press.
72. Torres, Lourdes, Vincente Pina și Balsilio Acerete. April 2006. E-Governance Developments in European Union Cities: Reshaping Government's Relationships with Citizens. *Governance: An International Journal of Policy, Administration and Institutions*. Vol.19, No.2: 277-302.
73. Trechsel, Alexander H.. 2007. Inclusiveness of Old and New Forms of Citizens' Electoral Participation. *Representation*. Vol.43, No.2: 111-121.

74. Van der Graft, Paul și J'orgen Svensson. 2006. Explaining eDemocracy Development: A Quantitative Empirical Study. *Information Polity*. 11: 123-134.
75. Xenakis, Alexandros și Ann Macintosh. 2005. E-electoral Administration: Organizational Lessons Learned from the Deployment of E-voting in UK. Proceedings of the 2005 National Conference on Digital Government Research. Digital Government Society of North America, Atlanta, Georgia.

Rapoarte

1. Legea nr.35/2008 pentru alegerea Camerei Deputaților și a Senatului și pentru modificarea și completarea Legii nr.67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, a Legii administrației publice locale nr.215/2001 și a Legii nr.393/2004 privind Statutul aleșilor locali.
2. Trechsel, Alexander H. (directed by), "Report for the Council of Europe. Internet Voting in the March 2007 Parliamentary Elections in Estonia", 31 July 2007.
3. xxx. 2002. The Implementation of Electronic Voting in UK. Research Summary. Local Government Association, Published by LGA Publication.
4. xxx. 2007. OSCE și ODIHR. Republic of Estonia Parliamentary Elections 4 March 2007, OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Report. Warsaw, 28 June 2007.
5. xxx. 2007. State Council's Report to the Grand Council of Geneva electronic voting project. Republique and Cantone of Geneva.
6. xxx. 2009. The Brands You Trust. Europe's most Trusted Brands in 2009. Reader's Digest Trusted Brands Survey.
7. xxx. 2009. The State of the Internet, Vol.2 No.1, 1st Quarter. Report, Akamai Technologies, Inc.

Surse online

1. Administration and Cost of Elections (ACE). The Electoral Knowledge Network, disponibil la <http://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/what-is-e-voting>, accesat 4 august 2009.
2. Administration and Cost of Elections (ACE). The Electoral Knowledge Network, disponibil la <http://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/countries>, accesat 4 august 2009.
3. Autoritatea Electorală Permanentă, „Votul electronic. Canal alternativ de vot”, <http://www.roaep.ro/ro/section.php?id=cauta&termen=vot%20electronic>, accesat 24 august 2009.

4. Barza, Vlad, „Studiu: Peste jumătate dintre românii de la oraș folosesc internetul de mai multe ori pe săptămână”, Hotnews, 9 iulie 2009, Studiu BRAT, disponibil la <http://economie.hotnews.ro/stiri-it-5935100-studiu-pestre-jumatate-dintre-romanii-orase-folosesc-internetul-mai-multe-ori-saptamana.htm> accesat 9 iulie 2009.
5. DaedalusMillwardBrown și Eco Tîc, Sodaj de opinie „Echipamente Electronice”, Octombrie 2008, disponibil la <http://www.ecotic.ro/studii.php>, accesat 7 iulie 2009.
6. Election Results Archive, dsiponibil la <http://www.binghamton.edu/cdp/era/searchera.html>, accesat 3 noiembrie 2007.
7. Eurobarometrul 66. Opinia Publică în Uniunea Europeană, Toamna 2006, Raport Național, disponibil la http://ec.europa.eu/public_opinion/standard_en.htm, accesat 22 aprilie 2007.
8. Georgescu, Ioan, „Votul electronic”, Autoritatea Electorală Permanentă, <http://www.roaep.ro/ro/section.php?id=cauta&termen=vot%20electronic>, accesat 24 August 2009
9. Hotnews. Stiri non-stop, disponibil la www.hotnews.ro, accesat 3 iulie 2009.
10. Institutul Național de Statistică, disponibil la <http://www.insse.ro/cms/rw/pages/anuarstatistic2007.ro.do> accesat 15 noiembrie 2009.
11. Institutul Național de Statistică, disponibil la <http://www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol1/titluriv1.htm> accesat 15 noiembrie 2009.
12. International Institute for Democracy and Electoral Assistance, disponibil la <http://www.idea.int/vt/findings.cfm>, accesat 15 noiembrie 2007.
13. International Institute for Democracy and Electoral Assistance, disponibil la <http://www.idea.int/vt/findings.cfm>, accesat 3 noiembrie 2007.
14. Internet World Stats. Usage and Population Statistics, disponibil la <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm#europe>, accesat 5 iulie 2009.
15. Internet World Stats. Usage and Population Statistics, disponibil la <http://www.internetworldstats.com/eu/ro.htm>, accesat 5 iulie 2009.
16. Neagu, Alina, „Ministrul Comunicațiilor: Peste 50% dintre români vor avea acces la Internet până la sfârșitul anului”, Hotnews.ro, 6 august 2009, <http://economie.hotnews.ro/stiri-telecom-6030766-ministrul-comunicatiilor-pestre-50-dintre-romani-vor-avea-acces-internet-pana-sfarsitul-anului.htm>, accesat 6 august 2009.

17. Raport de cercetare „Internet-ul și comportamentul utilizatorului român”, eResearch Corp, martie 2009, disponibil la http://economie.hotnews.ro/stiri-media_publicitate-5502878-studiu-informatiile-utilizarea-facila-principalele-motive-pentru-care-romanii-intra-internet.htm, accesat 6 iunie 2009.
18. Republique et Cantone de Geneva, <http://www.ge.ch/evoting/english/welcome.asp>, accesat 16 august 2009.
19. Republique et Cantone de Geneva, http://www.ge.ch/evoting/english/presentation_projet.asp, Iunie 2007, accesat 16 august 2009.
20. Slater, William F., “Internet History and Growth”, Chicago Chapter of the Internet Society, September 2002, disponibil la <http://www.isoc.org/internet/history/>, accesat 3 iulie 2009;
21. Societatea Informațională, Institutul Național de Statistică, disponibil la http://www.insse.ro/cms/rw/resource/ind_soc_inf.pdf, accesat 22 aprilie 2007.
22. Tiresias.org, Making ICT Accessible, disponibil la http://www.tiresias.org/research/guidelines/evoting_projects.htm#austria, accesat 4 august 2009.
23. Trechsel, Alexander H., Raphael Kies, Fernando Mendez și Philippe C. Schmitter, “Evaluation of the Use of New Technologies in Order to Facilitate Democracy in Europe. E-Democratizing the Parliaments and Parties of Europe”, disponibil la <http://www.social-informatics.net/evoting.htm>, accesat 20 noiembrie 2007.
24. <http://www.domnuleprimar.ro/index.php?module=localitate&idl=60>.